

4. ННТлар ҳиссасини баҳолашнинг мамлакатлар бўйича моделлари типологияси

Марказий Осиё мамлакатларида ННТларнинг ҳиссаси турли институционал ва амалий моделлар орқали намоён бўлади. Бу секторнинг аҳамиятини белгиламайди, балки ННТлар фаолиятининг қайси шакллари яхшироқ ривожланганини, қайси маълумотлар мавжудлигини, ташкилотлар давлат ва жамият билан қайси каналлар орқали ўзаро ҳамкорлик қилишини, шунингдек, улар фаолиятининг қайси натижалари кўпроқ кўринаётганини кўрсатади. Шунинг учун мамлакатлар бўйича моделлар типологияси ННТлар ҳиссаси қандай қайд этилиши ва уни минтақавий миқёсда қандай кучайтириш мумкинлигини янада аниқроқ тушуниш учун қўлланилади.

ҚОЗОҒИСТОН: ННТлар ва давлат ўртасидаги жадал ривожланаётган ҳамкорлик модели

Қозоғистон давлат ва ННТлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг нисбатан расмийлаштирилган тизими билан тавсифланади. Бу тизим НПО маълумотлар базаси, давлат ижтимоий буюртмаси механизмлари, грантлар орқали молиялаштириш, жамоатчилик кенгашлари, маслаҳат платформалари ва ташкилотларнинг ижтимоий хизматлар кўрсатишда иштирокини қамраб олади. Ушбу моделда ННТларнинг ҳиссаси давлат билан институционал ҳамкорликнинг кенгайиши, ижтимоий сиёсатни амалга оширишда иштирок этиш, жамоатчилик мониторинги, эксперт платформалари ва эҳтиёжманд гуруҳлар билан ишлаш орқали намоён бўлади. Қозоғистон моделининг кучли томони ННТларни давлат дастурларига жалб қилишнинг барқарор механизмлари мавжудлиги ҳисобланади. Шу билан бирга, баҳолашни янада ривожлантириш учун бенефициарлар ҳаётидаги сифат ўзгаришларига, фақат лойиҳалар, тадбирлар ва қамров сонига эмас, балки натижаларга кўпроқ эътибор қаратиш талаб этилади. Ҳамкорлик моделига муҳим қўшимча жиҳат шундан иборатки, ННТлар нафақат ижтимоий дастурларни амалга оширишда, балки уларни ижро этиш сифатини оширишда, маҳаллий хизматларни ривожлантиришда ва иқтисодий муҳит барқарорлиги ҳамда хусусий сектор ривожланиши учун аҳамиятга эга бўлган ишончли шакллантиришда ҳам иштирок этади.

ҚИРҒИЗИСТОН: ўлчанадиган институционал ҳисса модели

Қирғизистондаги ННТлар минтақада кенг тарқалган ва хос бўлган барча функцияларни бажаради: мониторингда иштирок этади, тавсиялар ишлаб чиқади, хизматлар кўрсатади ва мавжуд бўшлиқларни тўлдиради. Бироқ Қирғизистоннинг ўзига хос жиҳати шундаки, ННТ сектори бўйича унинг иқтисодийнинг бир қисми сифатидаги институционал ҳиссасини баҳолаш имконини берувчи миқдорий кўрсаткичлар мавжуд. Фаол ишлаётган ННТлар бўйича ялпи қўшилган қиймат, ЯИМдаги улуш, бандлик, иш ҳақи, солиқ тўловлари, молиявий тушумлар ва товарлар ҳамда хизматлар хариди ҳақида маълумотлар мавжуд. Бу ННТларни нафақат ижтимоий ва жамоатчилик жараёнларининг иштирокчилари, балки иқтисодий қиймат яратадиган, иш ўринлари ва бюджет тушумларини таъминлайдиган расмийлаштирилган сектор сифатида ҳам кўрсатиш имконини беради. Шу билан бирга, институционал ҳиссанинг ўлчаниши секторнинг жамоатчилик учун тўлиқ кўринишини англатмайди: таҳлилий маълумотлар эълон қилинмайди, ННТларнинг устав фаолияти, ижтимоий ва инсон капиталига таъсирининг катта қисми ҳамон сифат жиҳатидан тавсифлашни ва натижаларни баҳолашнинг яхшироқ тизимини талаб қилади. Шунингдек, турли давлат институтларининг ННТлар фаолиятига муносабати ҳам бир хил эмас. Қирғизистон моделининг муҳим хусусияти шундаки, ННТлар ҳиссасининг бир қисми нафақат секторнинг ўлчанадиган иқтисодий изида, балки тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, маҳаллий инфратузилмани ривожлантириш, жойлардаги тўсиқларни аниқлаш ва инвестициялар учун янада шаффоф ҳамда жозибадор муҳитни шакллантиришда иштирок этиш орқали ҳам намоён бўлади.

ТОЖИКИСТОН: жамоатчилик учун кўриниши чекланган эксперт иштирок модели

Тожикистонда ННТларнинг ҳиссаси стратегик режалаштириш, мониторинг, гендер сиёсати, ҳуқуқий ёрдам ва давлат тузилмалари билан ҳамкорлик жараёнларидаги эксперт иштироки орқали энг яққол кўринади. ННТ вакилларининг Миллий ривожланиш кенгаши ҳузуридаги 14 та идоралараро ишчи гуруҳ фаолиятида иштирок этиши алоҳида аҳамиятга эга. Бу ерда фуқаролик сектори экспертиза, муқобил маълумотлар, таклифлар ва ҳудудлардан келадиган қайтар алоқанинг манбаи сифатида иштирок этади. Шу билан бирга, Тожикистонда ННТларнинг экспертлик роли фақат маслаҳат платформаларида иштирок этиш билан чекланмайди. Мамлакат

материалларида ННТлар тизимли ўзгаришларнинг ташаббускори ёки фаол иштирокчиси бўлган кейслар келтирилган: тенг ҳуқуқ ва имкониятлар тўғрисидаги қонунни кўп йиллар давомида илгари суриш, аёллар ва болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатларини рўйхатга олишнинг электрон тизимини ишга тушириш, одам савдосига қарши курашда ННТлар тармоғининг иштироки, био хилма-хиллик мавзусини илгари суриш ва етиб бориши қийин бўлган ҳамжамиятлар билан ишловчи минтақавий тармоқларни ривожлантириш. Шунинг учун Тожикистон моделини фақат «эксперт иштироки» сифатида эмас, балки ННТларнинг қонунчиликка, маълумотларга, идоралараро мувофиқлаштиришга ва эҳтиёжманд гуруҳларнинг қўллаб-қувватлашдан фойдаланиш имкониятига босқичма-босқич институционал таъсир кўрсатиш модели сифатида ҳам тавсифлаш муҳимдир. Шу билан бирга, секторнинг жамоатчилик учун кўриниши чекланганлигича қолмоқда: ташкилотларнинг рақамли иштироки бир хил эмас, фаолият натижалари эса кўпинча кенг жамоатчиликка эмас, балки биринчи навбатда бевосита бенефициарлар ва ҳамкорларга маълум бўлади. Шу сабабли Тожикистон модели ННТларнинг кучли экспертлик ва лойиҳавий ролини намоён этар экан, улар иштирокининг натижаларини янада тизимли жамоатчилик коммуникацияси ва ҳисобга олиш зарурлигини ҳам кўрсатади.

ТУРКМАНИСТОН: давлат устувор йўналишларига юқори даражада интеграциялашган, аммо маълумотлар очиқлиги чекланган модель

Туркменистонда ННТларнинг ҳиссаси ижтимоий ҳимоя, ёшлар сиёсати, маданият, экология, касбий ривожланиш, ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш, маҳаллий маъмуриятлар билан ишлаш ва алоҳида ҳаракат режаларини амалга оширишда иштирок этиш орқали намоён бўлади. Ушбу модель жамоат ташкилотларининг давлат режалаштириш тизими ва ижтимоий аҳамиятга эга вазифаларни амалий амалга ошириш билан узвий боғлиқлигини кўрсатади. Туркменистон жамоат ташкилотларининг ҳиссаси, аввало, тор маънодаги иқтисодий эмас, балки ижтимоий-институционал ҳисса сифатида кўриб чиқирилиши лозим. Уларнинг аҳамияти эҳтиёжманд гуруҳларни қўллаб-қувватлаш, ижтимоий барқарорликни мустаҳкамлаш, фуқаролик иштирокини сафарбар қилиш ва давлат устувор йўналишларини жойларда амалга ошириш орқали намоён бўлади. Шунинг учун макроиқтисодий маълумотларнинг чекланганлиги ҳиссанинг заифлигини англатмайди, балки уни ижтимоий ва сифат натижалари орқали баҳолаш зарурлигини кўрсатади. Шу билан бирга, сектор ҳиссасини миқдорий баҳолаш очиқ статистик маълумотлар мавжудлиги билан чекланади: ЯИМга қўшилган ҳисса, бандлик, солиқ тўловлари ва умумий молиявий оқимларни ҳисоблаш анча мураккаб. Шу сабабли ҳиссанинг катта қисми алоҳида лойиҳалар, ташкилотлар, хизматлар ва сифат натижалари орқали тавсифланади.

ЎЗБЕКИСТОН: таъсирни баҳолаш парчаланган шароитда институционаллашуви кучайиб бораётган модель

Ўзбекистонда ННТ сектори фуқаролик жамиятини қўллаб-қувватлашнинг ҳуқуқий, ташкилий ва молиявий инфратузилмасини фаол шакллантириш шароитида ривожланмоқда. Бу жараёнда Адлия вазирлигининг ННТ портали, давлат грантлари ва ижтимоий буюртмалар, Олий Мажлис ҳузуридаги Жамоат фонди, ҳудудий қўллаб-қувватлаш механизмлари, «ННТ уйлари», жамоатчилик кенгашлари ҳамда ННТларнинг дастурлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама қилишдаги иштироки муҳим ўрин тутади.

Ушбу модель секторнинг институционаллашуви кучайиб бораётганини ва унинг ижтимоий, маданий, таълим, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ҳамда жамоатчилик учун аҳамиятли ташаббуслардаги иштироки кенгайиб бораётганини кўрсатади. Шу билан бирга, ННТларнинг узоқ муддатли таъсирини баҳолаш ҳозирча парчаланган ҳолда қолмоқда: инсонлар, ҳамжамиятлар ва ҳудудлар учун барқарор ўзгаришлар (яхшиланишлар)га нисбатан рўйхатдан ўтказиш, молиялаштириш, тадбирлар ва қамров яхшироқ қайд этилади.

Ўзбекистон модели учун ННТларнинг инфратузилмани қўллаб-қувватлаш, хизматларни бошқаришда ҳамжамиятлар иштирокини таъминлаш ва аҳоли ҳамда хўжалик юритувчи субъектлар харажатларини камайтириш орқали маҳаллий иқтисодий шароитларни яхшилашга қўшган ҳиссаси муҳим йўналиш ҳисобланади. Бу маҳаллий инвестиция муҳити сифати билан бевосита боғлиқдир.

Шу билан бирга, Ўзбекистон учун фақат ННТларни қўллаб-қувватлаш инфратузилмасининг ўсиши эмас, балки секторнинг расмий институционаллашуви билан унинг жамоатчилик томонидан танилиши ўртасидаги тафовут ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Барча фуқаролар ҳам ННТ нима эканлигини яхши тушунавермайди, ташкилотлар фаолияти натижалари эса кўпинча кенг жамоатчилик учун кўринмас бўлиб қолади.

Шунинг учун Ўзбекистон моделини янада ривожлантириш нафақат давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмларини кенгайтиришни, балки жамоатчилик билан мулоқотни кучайтиришни, тушунарли ҳисоботдорликни таъминлашни ва ННТларнинг фуқаролар учун амалий фойдасини намоиш этишни ҳам талаб қилади.

ХУЛОСА

Марказий Осиё мамлакатлари ННТлар ҳиссасининг намоён бўлиши ва баҳоланишининг турли моделларини намоён этади. Айрим ҳолларда секторнинг иқтисодий ва статистик изи яхшироқ кўринса, бошқа ҳолларда давлат билан институционал шериклик, экспертлик иштироки, ижтимоий хизматлар кўрсатиш, аҳолининг заиф гуруҳлари билан ишлаш ёки давлат дастурларига интеграциялашганлик кўпроқ намоён бўлади. Бундай типология мамлакатларни ягона мезон бўйича сунъий таққослашдан қочиш имконини беради ҳамда ННТлар ҳиссасини асосий йўналишлар бўйича кейинги таҳлил қилиш учун асос яратади: иқтисодиёт, давлат бошқаруви, ижтимоий хизматлар, мавзули ҳисса ва натижаларнинг сифат хусусиятлари.

2-жадвал. ННТлар ҳиссасини баҳолашнинг мамлакатлар бўйича моделлари типологияси

Мамлакат	Моделнинг устувор тури	Ҳиссанинг намоён бўлиш каналлари ва шакллари	Моделнинг кучли томони	Такомиллаштириш имкониятлари
Қозоғистон 	Давлат ва ННТлар ўртасидаги жадал ривожланаётган ҳамкорлик модели	Давлат ижтимоий буюртмаси, грантлар, жамоатчилик кенгашлари, махсус ижтимоий хизматлар орқали	ННТларни давлат дастурларига жалб қилишнинг барқарор механизмлари	Эътиборни лойиҳалар ва қамров сонидан бенефициарлар ҳаётидаги ўзгаришларга қаратиш
Қирғизистон 	Ўлчанадиган институционал ҳисса модели	Ҳисса иқтисодиётда ҳам, ижтимоий ва бошқарув соҳаларида ҳам намоён бўлади	ЯИМдаги улуш, бандлик, солиқлар ва молиявий оқимлар бўйича маълумотлар мавжуд	Институционал ҳисса бўйича ҳисоботларни эълон қилиш, бенефициарлар учун натижаларни ва секторнинг жамоатчилик учун кўринишини тизимли баҳолаш
Тожикистон 	Жамоатчилик учун кўриниши чекланган эксперт иштирок модели	Ишчи гуруҳлар, мониторинг, гендер ва ҳуқуқий кун тартиби, ҳудудлардан келадиган қайтар алоқа орқали	Стратегик режалаштиришда кучли эксперт иштироки	Натижалар бўйича жамоатчилик коммуникациясини кучайтириш ва иштирок таъсирини янада тизимли ҳисобга олиш
Туркманистон 	Давлат устувор йўналишларига юқори даражада интеграциялашган, аммо маълумотлар очиклиги чекланган модель	Ижтимоий ҳимоя, ёшлар сиёсати, маданият, экология ва ҳаракат режаларида иштирок этиш орқали	Давлат дастурлари тизими ва ижтимоий аҳамиятга эга вазифаларни амалга ошириш билан узвий боғлиқлик	Йиғма маълумотлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, таққосланадиган миқдорий баҳолашни ривожлантириш
Ўзбекистон 	Таъсирни баҳолаш парчаланган шароитда институционаллашуви кучайиб бораётган модель	ННТ портали, давлат грантлари, ижтимоий буюртма, жамоатчилик кенгашлари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни муҳофама қилиш орқали	Секторнинг ташкилий ва молиявий инфратузилмаси тез суръатларда ривожланмоқда	Рўйхатдан ўтказиш, молиялаштириш ва тадбирлар мониторингини эмас, балки узоқ муддатли таъсирни тизимли баҳолаш

5. Мазкур ҳисобот мақсадлари учун ННТларнинг ҳиссаси нимани англатади?

**ҲИССАНИНГ
ЎЛЧАМИ**

**ҲИССАНИНГ
ТАХМИНИЙ
ТАВСИФИ**

**МАЪЛУМОТЛАР
МАНБАЛАРИ ВА
ДАЛИЛЛАР ТУРЛАРИ**

**БУ НИМАНИ
КЎРСАТАДИ?**

Институционал ҳисса

Иш ўринлари, меҳнатга ҳақ тўлаш фонди, солиқлар, ижтимоий ажратмалар, молиявий оқимлар, харидлар, қўшилган қиймат

Статистика, маъмурий ва молиявий маълумотлар

ННТлар иқтисодиётнинг мустақил иштирокчиси (тармоғи) сифатида

Бошқарувга қўшилган ҳисса

Қарорлар қабул қилиш жараёнларида иштирок этиш, қарорларни экспертлик жиҳатидан баҳолаш, аҳолидан қайтар алоқа олиш, жамоатчилик мониторинги, экспертлик ҳамроҳлиги, иқтисодий фаолликни ошириш учун тизимли йўналишларни таҳлилий жиҳатдан аниқлаш, маҳаллий инфратузилма ва хизматларни ривожлантиришда иштирок этиш, бизнес ва инвестициялар учун муҳитнинг прогноз қилина олиши ҳамда шаффофлигини ошириш

Кейслар, интервьюлар, ҳамкорлик платформалари ҳақидаги маълумотлар, эксперт баҳолари, амалга ошириш амалиётидаги ўзгаришлар мисоллари, маҳаллий инфратузилма ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича маълумотлар

ННТлар давлатнинг ҳамкори ва амалий ахборот манбаи сифатида, шунингдек, маҳаллий ривожланиш, инвестициялар ва хусусий сектор учун янада барқарор, прогноз қилинадиган ва жозибador муҳитни шакллантириш иштирокчиси сифатида

Устав фаолиятининг иқтисодий ҳиссаси

Ижтимоий тадбиркорлик, ўзини ўзи банд қилиш, тадбиркорлик кўникмалари, инфратузилма, рақамли ечимлар

Кейслар, лойиҳавий маълумотлар, ўзгаришларнинг сифат тавсифи

ННТлар даромадлар, бандлик ва маҳаллий иқтисодиёт учун шароит яратувчи субъект сифатида

Ижтимоий ҳисса

Ижтимоий, ҳуқуқий, психологик, инқирозли ва реабилитация хизматлари; хизматлардан фойдаланишдаги тўсиқларни камайтириш (ривожланишнинг инклюзив хусусияти)

Хизматлар қамрови, кейслар, эксперт баҳолари, ўзгаришлар тарихи

ННТлар ёрдам кўрсатиш ва эҳтиёжманд гуруҳларни жамият ҳаётига жалб қилиш воситаси сифатида

Мавзувий ҳисса

Соғлиқни сақлаш, таълим, гендер тенглиги, ҳуқуқлар, экология, камбағаллик, маҳаллий ривожланиш, ёшлар ва маданият

Мамлакат материаллари, кейслар

ННТлар энг кўп намоён бўладиган ривожланиш соҳалари

Ҳиссанинг сифат хусусиятлари

Ўзига хослик, инновационлик, самарадорлик, барқарорлик, ривожланишни олис ва эҳтиёжманд гуруҳлар ҳамда ҳудудларга «етказиб бериш» функцияси

Сифат таҳлили, кейслар, амалиётларни талқин қилиш

Яратилаётган ижтимоий қийматнинг табиати ва ўзига хос хусусиятлари

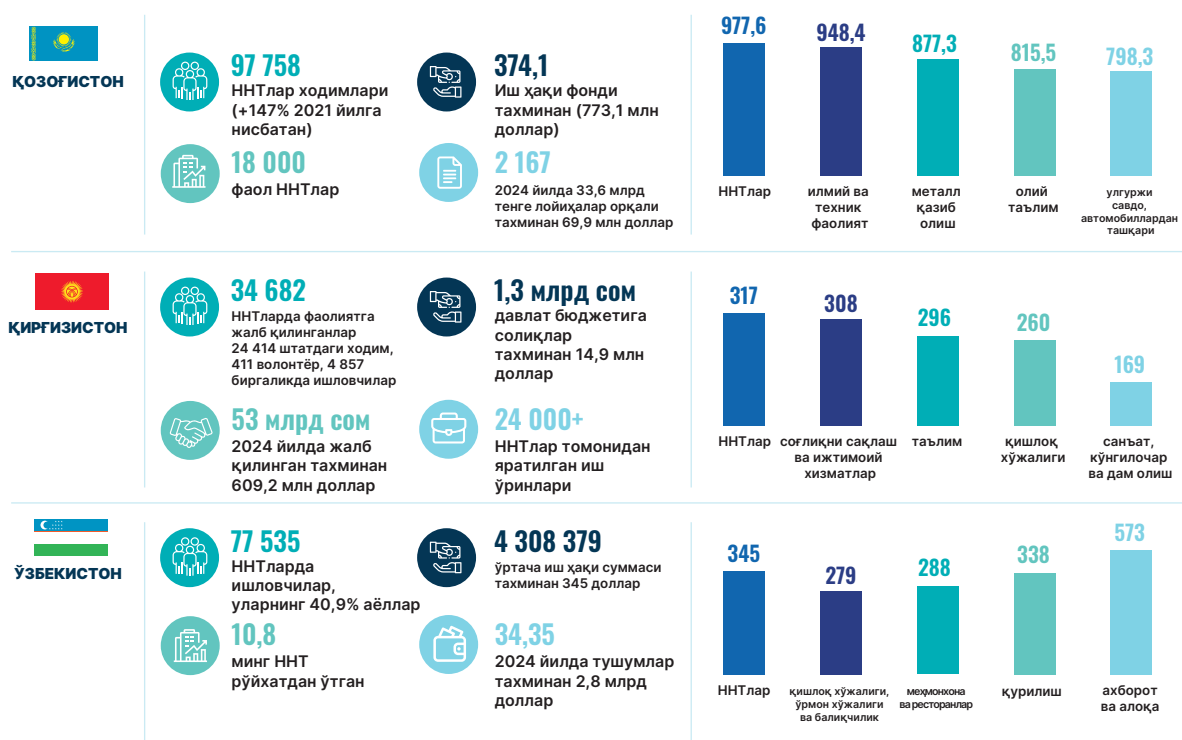

6. ННТларнинг институционал ҳиссаси: сектор иқтисодиёт иштирокчиси сифатида

ННТларнинг институционал ҳиссасини уларнинг ривожланишга қўшадиган мазмунан ва устав фаолияти доирасидаги ҳиссасидан алоҳида кўриб чиқиш лозим. Ушбу бўлимда ННТлар хизмат кўрсатувчилар ёки ислохотлар иштирокчилари сифатида эмас, балки иш ўринлари яратадиган, иш ҳақи тўлайдиган, солиқлар ва ижтимоий ажратмалар тўлайдиган, молиявий ресурсларни жалб қиладиган ҳамда товарлар ва хизматлар харид қиладиган иқтисодиётнинг расмийлаштирилган сектори сифатида таҳлил қилинади. Бошқача айтганда, бу ерда секторнинг иш берувчи, солиқ тўловчи ва иқтисодий айланма иштирокчиси сифатида иқтисодиётга кўрсатадиган «брутто» таъсири ҳақида сўз бормоқда.

6.1. ННТлар иш берувчилар сифатида

ННТларнинг институционал ҳиссасининг энг яққол намоён бўладиган жиҳатларидан бири иш ўринлари яратиш ҳисобланади. Бу нуқтаи назардан тадқиқот шуни кўрсатадики, минтақадаги нотижорат сектор бандлик, профессионал фаолият ва иқтисодий айланманинг сезиларли

ННТ СЕКТОРИНИНГ БАНДЛИКДАГИ УЛУШИ, 2024 ЙИЛ

ННТЛАР — СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАР ВА БЮДЖЕТ ТИЗИМИ ИШТИРОКЧИЛАРИ

ННТлар солиқлар ва ижтимоий ажратмаларни тўлайди, ресурсларни иқтисодиёт ва бюджетга қайтаради.

Қирғизистонда ННТлар солиқлари ва воситали тарзда **умумдавлат солиқларининг 0,6%**ини таъминлайди.

ННТлар давлат хизматлари ва ташаббусларини юритиш орқали бюджет юкини камайтиради.

ННТ сектори мамлакатлар ривожига ўсиб бораётган ҳисса қўшаётган реал иқтисодий актордир.

Марказий Осиёдаги ННТлар фақат ижтимоий хизмат кўрсатувчилар эмас, балки иқтисодиётнинг муҳим сектори ҳамдир: улар иш ўринлари яратади, солиқ тўлайди, инвестиция жалб қиладиган ва минтақанинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшади.

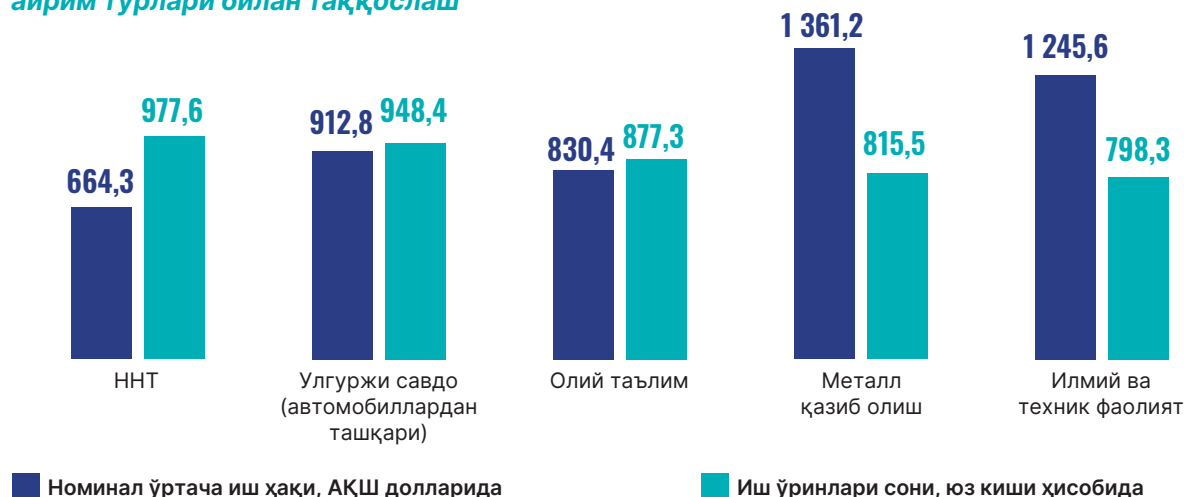
МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ ННТлар:

РИВОЖЛАНИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ, БОШҚАРУВ ВА БАРҚАРОРЛИК 2026 й.

манбаи ҳисобланади. Қатор мамлакатларда у, айниқса, ижтимоий соҳа, экспертлик фаолияти, лойиҳаларни бошқариш, таълим, ҳуқуқий ёрдам, эҳтиёжманд гуруҳлар билан ишлаш ва маҳаллий ҳамжамиятларни ривожлантириш соҳаларида фаол иш берувчи сифатида намоён бўлмоқда Қозоғистонда НПО ходимларининг ўртача рўйхатдаги сони 2021- йилдаги 39 532 нафардан 2024- йилда 97 758 нафаргача ошган. Бунда шаҳарлардаги бандлик 87 039 нафарни, қишлоқ жойлардаги бандлик эса 10 719 нафарни ташкил этган. Шу давр мобайнида бир нафар ходимнинг ўртача ойлик иш ҳақи 109 496 тенгедан (228 АҚШ доллари) 318 853 тенгегача (664 АҚШ доллари) ошган. Шу билан бирга, Қозоғистон НПО секторининг ОКЭД 94.99.0 бўйича меҳнатга ҳақ тўлаш йиллик фонди 2024- йилда тахминан 374,1 млрд тенгени (773,1 млн АҚШ доллари) ташкил этган бўлса, 2021- йилда бу кўрсаткич 51,9 млрд тенге (108,1 млн АҚШ доллари) бўлган. ОКЭДнинг умумлаштирилган хусусияти ва тадқиқот предметига кирмайдиган ташкилотларни тўлиқ ажратиб ташлаш имкони мавжуд эмаслиги билан боғлиқ методологик чекловларга қарамасдан, ушбу маълумотлар сектордаги бандлик билан боғлиқ иқтисодий айланманинг кўламини намоён этади.

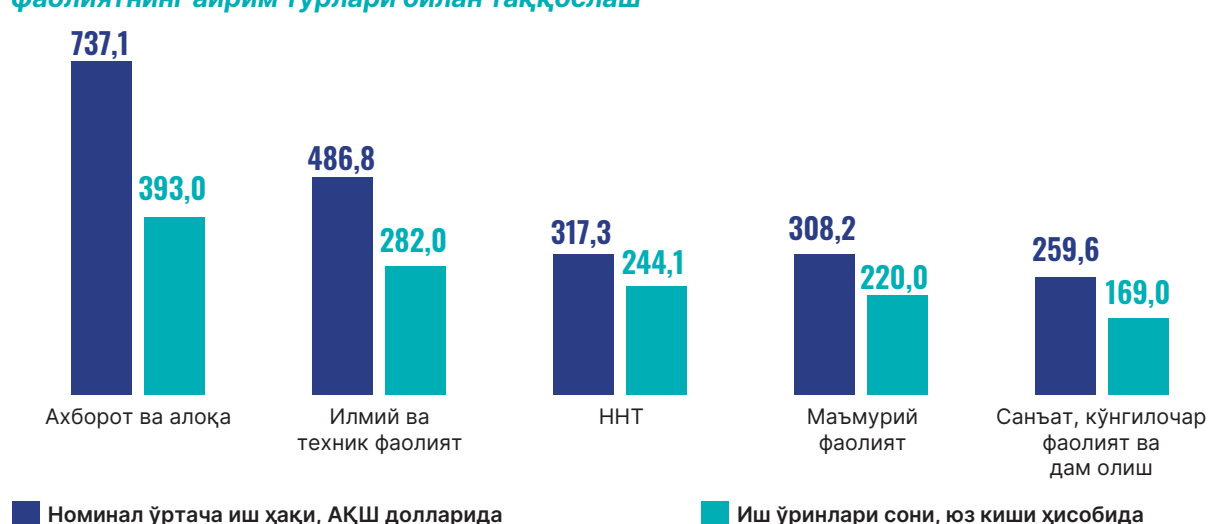
Қирғиз Республикаси Миллий статистика қўмитасининг 2024- йил учун маълумотларига кўра, фаол фаолият юритаётган ННТлар ходимларининг ўртача рўйхатдаги сони 24 414 нафарни ташкил этган бўлиб, улардан 14 158 нафари — аёллардир.

4-расм. Қозоғистон ННТларининг институционал ҳиссасини иқтисодий фаолиятнинг айрим турлари билан таққослаш

Манбалар: мамлакат ҳисоботи, Миллий статистика бюроси маълумотлари, 2024- йил, «Қозоғистон Республикасида мулкчилик шакллари бўйича ходимлар сони ва меҳнатга ҳақ тўлаш» наشري.

5-расм. Қирғизистон ННТларининг институционал (тармоққа оид) ҳиссасини иқтисодий фаолиятнинг айрим турлари билан таққослаш

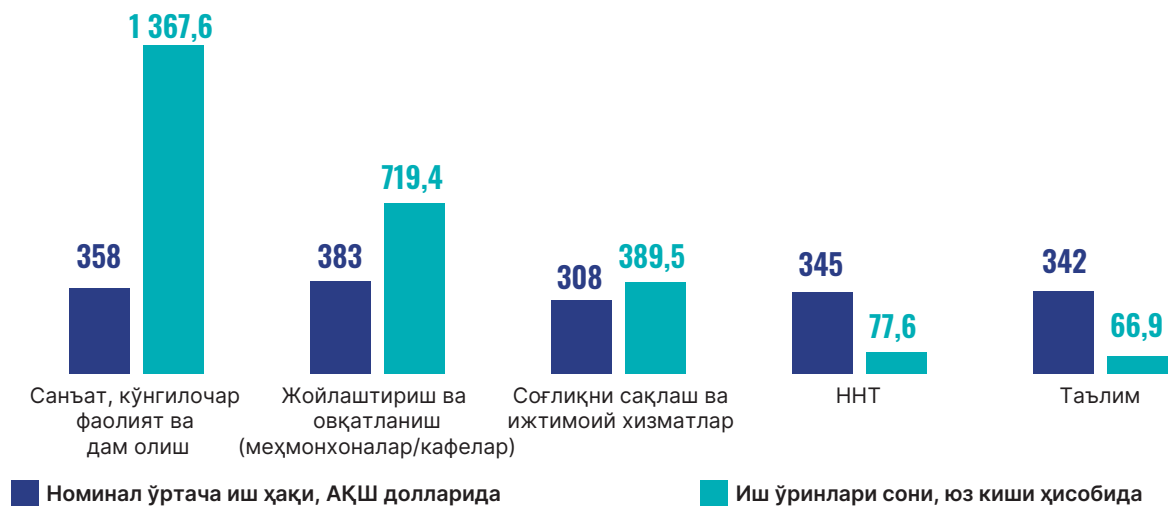
Бундан ташқари, ННТлар фаолиятига 4 857 нафар ташқи ўриндошлар ва 5 411 нафар ҳақ тўланмайдиган ходимлар, яъни кўнгиллилар жалб қилинган.

Жами ҳисобда бу сектор фаолиятига жалб этилган 34 682 нафар инсонни ташкил этади.

Ўртача ойлик иш ҳақи 27 605 сомни (317 АҚШ доллари) ташкил этган бўлиб, бу соғлиқни сақлаш, таълим, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги каби тармоқлардаги ўртача ойлик иш ҳақиға таққосланади.

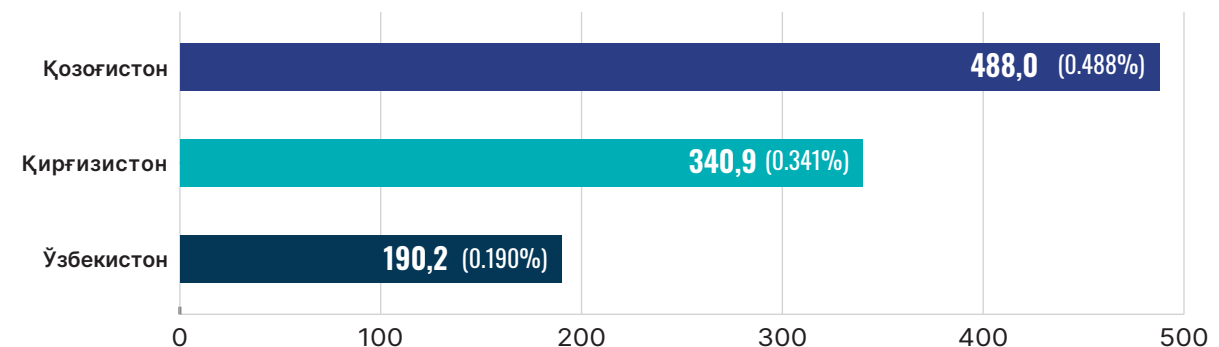
Шунингдек, ННТларнинг бандликка қўшаётган тармоққа оид ҳиссасини мамлакатлар аҳолисининг умумий сонига нисбатан кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир (7-расмга қаранг). Бундай кесимда Қозоғистон ННТлари бандликка энг катта ҳисса қўшмоқда, бу ерда секторда банд бўлганлар улуши аҳолининг деярли ярим фоизини ташкил этади.

6-расм. Ўзбекистон ННТларининг институционал (тармоққа оид) ҳиссасини иқтисодий фаолиятнинг айрим турлари билан таққослаш

Манба: Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси.

7-расм. ННТ секторидаги бандликнинг аҳоли умумий сонига нисбати, 2024- йил, ҳар 100 минг нафар фуқарога

Манба. Марказий Осиё мамлакатлари миллий статистика органларининг расмий маълумотлари асосида ҳисобланган:

Қозоғистон Республикаси Миллий статистика бюроси, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Қирғиз Республикаси Миллий статистика қўмитаси, «Йил бошидаги доимий аҳоли сони» очиқ маълумотлари, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com;

Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3>

6.2. ННТлар солиқ тўловчилар ва бюджет тизимининг иштирокчилари сифатида

Институционал ҳиссанинг яна бир муҳим элементи ННТларнинг солиқлар ва ижтимоий ажратмалар орқали давлат даромадларини шакллантиришдаги иштирокидир. Бу кўрсаткич ННТларни фақат грантлар ёки бюджет маблағларини олувчилар сифатида қабул қилиш тасаввурини бартараф этиш учун айниқса муҳимдир. Мамлакат ҳисоботлари ННТлар жами ҳолда солиқлар ва мажбурий тўловларнинг аҳамиятли тўловчилари ҳисобланишини ҳамда жалб этилган ресурсларнинг бир қисмини миллий иқтисодиёт ва бюджет тизимига қайтараётганини кўрсатади. Шу билан бирга, ННТларни ҳисобга олишнинг ривожланган институционал тизими мавжуд бўлган тақдирда ҳам, солиқ маълумотларидан фойдаланиш имконияти чекланган бўлиши мумкин, бу эса институционал ҳиссани тўлиқ баҳолаш имкониятларини камайтиради. Масалан, Қозоғистон Давлат даромадлари қўмитасидан республика ва ҳудудлар кесимида НПОлар томонидан тўланган солиқлар бўйича маълумотларни олишнинг иложи бўлмади, чунки бу маълумотлар махфий ҳисобланади.

ННТларнинг бюджетга ажратмалари ҳақидаги маълумотларга кириш билан боғлиқ қийинчиликлар Ўзбекистон ва Туркменистонда ҳам кузатилди. Тожикистонда 2024- йилда 69 та ташкилотдан иборат танлаб олинган гуруҳ бўйича молиявий таҳлил натижалари жами 53,3 млн сомони (қарийб 6 млн АҚШ доллари) айланмани кўрсатди. Шундан тахминан 4 млн сомони (440 минг АҚШ долларидан ортиқ) мамлакат бюджетига даромад солиғи ва ижтимоий солиқ шаклида тушган. Ушбу кўрсаткични автоматик равишда бутун секторга татбиқ этиб бўлмайди, аммо у муҳим бир ҳолатни кўрсатади: ресурсларнинг муайян қисми мамлакат ичида иш ҳақи, солиқ тўловлари ва ижтимоий ажратмаларга айланади ҳамда шу орқали бандлик ва бюджет тушумларининг ўсишига ҳисса қўшади.

МИСОЛ

Қирғизистон: бюджетга амалга оширилган сезиларли тўловлар ҳажми айрим умумдавлат солиқлари билан таққосланади

Қирғизистонда 2024- йилда фаол ишлаётган ННТлар мамлакат бюджетига тахминан 1,3 млрд сом ёки қарийб 15 млн АҚШ доллари миқдорида тўлов амалга оширган. Ушбу ажратмалар ҳажми давлат бюджети даромадларининг айрим манбалари билан таққосланади. Масалан, патент асосидаги солиқ тушумлари 1,3 млрд сом (қарийб 15 млн АҚШ доллари), ер солиғи 1,5 млрд сом (17 млн АҚШ долларидан ортиқ) ёки давлат мулки ижараси учун нотижорат тўловлари 1,8 млрд сом (қарийб 21 млн АҚШ доллари)ни ташкил этган. Бундай таққослаш ННТ секторини нафақат ижтимоий ёки фуқаролик институти, балки бюджет тушумларининг сезиларли иштирокчиси сифатида ҳам кўрсатиш имконини беради.

8-расм. Қирғизистон ННТларининг давлат бюджетига тўловлари айрим давлат даромадлари турлари билан таққосланган ҳолда, АҚШ долларида

Манба: Қирғиз Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат солиқ хизмати.

6.3. ННТлар қўшилган қиймат яратувчилар сифатида

Институционал ҳиссанинг муҳим макроиқтисодий кўрсаткичларидан бири ННТларнинг ялпи қўшилган қиймат ва ЯИМга қўшган ҳиссасидир. Иқтисодий маънода ННТлар хизматлар, эксперт маҳсулотлар, ижтимоий дастурлар ва бошқа натижаларни яратиш орқали қўшилган қиймат ҳосил қилади. Бу жараёнда меҳнат, бошқарув ресурслари, бинолар, жиҳозлар ҳамда харид қилинадиган товарлар ва хизматлардан фойдаланилади. ННТлар фаолияти натижаларининг катта қисми бенефициарларга бепул ёки имтиёзли шартларда тақдим этилса ҳам, уларни яратиш секторнинг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини шакллантиради. Ушбу ишлаб чиқариш ҳажми билан оралиқ истеъмол ўртасидаги фарқ эса ялпи қўшилган қийматни акс эттиради. Шунинг учун ННТларнинг ЯИМга қўшган ҳиссасини тижорат фойдасининг ҳосиласи сифатида эмас, балки иқтисодий қиймати ўлчанадиган ижтимоий аҳамиятга эга хизматлар ва маҳсулотларни яратиш натижаси сифатида кўриш лозим. Минтақанинг барча мамлакатлари бўйича бундай статистика мавжуд эмас. Бироқ секторнинг ялпи қўшилган қийматини ҳисоблаш имкони бўлган мамлакатларда ННТлар иқтисодиётнинг «кўринмас» иштирокчиси бўлиб қолмайди. Бундай маълумотлар мавжуд бўлмаган жойларда эса институционал ҳисса етарлича баҳоланмайди ёки билвосита — бандлик, молиялаштириш, лойиҳалар, грантлар ва солиқ тўловлари орқали тавсифланади.

6.4. ННТлар молиявий ресурсларни жалб қилиш ва қайта тақсимлаш канали сифатида

ННТларнинг институционал ҳиссаси уларнинг молиявий ресурсларни жалб қилиш ва тақсимлаш қобилиятида ҳам намоён бўлади. Ушбу ресурслар ижтимоий дастурларга, товарлар ва хизматлар харидига, экспертлар ва пудратчилар меҳнатида ҳақ тўлашга, хизматларни ривожлантиришга ва бенефициарларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилади.

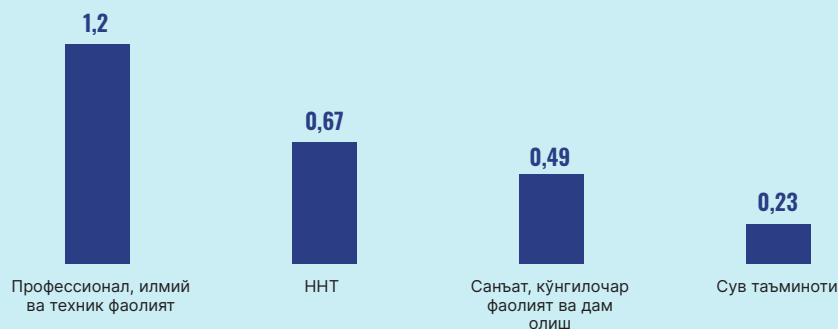

МИСОЛ

Қирғизистон: ялпи қўшилган қиймат орқали намоён бўладиган иқтисодий ҳисса:

Қирғизистонда 2024- йилда фаолият юритаётган ННТлар 10 млрд сомдан ортиқ (қарийб 115 млн АҚШ доллари) ялпи қўшилган қиймат яратган. Фаол ишлаётган ННТларнинг мамлакат номинал ЯИМдаги улуши 0,67% ни ташкил этган. Бу сезиларли кўрсаткич бўлиб, сув таъминоти (0,23%), санъат, кўнгилочар тадбирлар ва дам олиш (0,49%), шунингдек, профессионал, илмий ва техник фаолият (1,2%) каби иқтисодиёт тармоқлари билан таққосланади. Марказий Осиё минтақаси миқёсида ҳам ННТ сектори, жамоатчилик учун кўриниши чекланган бўлишига қарамай, ўз ҳиссаси бўйича иқтисодий фаолиятнинг айрим бутун тармоқлари билан таққосланади.

9-расм. Қирғизистон ННТларининг ялпи қўшилган қийматга қўшган ҳиссасини айрим иқтисодий фаолият турлари билан таққослаш, фоизларда

Манба: Қирғиз Республикаси Миллий статистика қўмитаси.

³ Кўрсаткичлар тадқиқот доирасида 2024- йил учун Тожикистон Республикаси Адлия вазирлигига ҳисобот тақдим этган ташкилотларнинг алоҳида гуруҳи томонидан тақдим этилган верификация қилинган ҳисоботлар асосида шакллантирилган (очиқ маълумотлар манбалари).

ННТлар ресурсларни қайта тақсимлаш ва етказиб бериш функциясини бажаради. Бу орқали давлат, донорлар, хусусий сектор ва жамоатчилик ресурслари ижтимоий эҳтиёж юқори бўлган соҳалар ва ҳудудларга етиб боради. Стандарт молиялаштириш механизмлари ҳар доим ҳам етарли қамров, манзиллилик ёки барқарорликни таъминлай олмайди. Бу айниқса эҳтиёжманд гуруҳлар, инқирозли ёрдам, реабилитация, одил судловдан фойдаланиш имконияти, инклюзив таълим, маҳаллий хизматлар ва қишлоқ ҳамжамиятлари билан ишлашда муҳимдир.

Қозоғистонда ННТлар даромадларининг тузилмаси диверсификацияланган хусусиятга эга. Давлат ижтимоий буюртмасининг ҳажми тахминан 33,5 млрд тенгени (70,0 млн АҚШ доллари) ташкил этган бўлса-да, у секторнинг умумий меҳнатга ҳақ тўлаш фондининг атиги тахминан 9 фоизини қоплайди. Бу халқаро молиялаштиришнинг (27,2 млрд тенге ёки тахминан 60 млн АҚШ доллари) ва бошқа манбаларнинг муҳим ўрнини кўрсатади. Бироқ давлат ижтимоий буюртмасини молиялаштиришдаги ўзгаришлар давлатнинг ижтимоий хизматлар ва лойиҳаларни ташкил этиш масалаларида ННТларга тобора кўпроқ ишонч билдиришга мойиллигини кўрсатади. Хусусан, 2024- йилда лойиҳалар сони мўътадил ўсган бўлса, молиялаштириш ҳажми сезиларли даражада ошган. Бу ННТларнинг янада йирик лойиҳалар доирасида хизматлар кўрсатиш салоҳияти ортиб бораётганидан далолат бериши мумкин.

Қирғизистонда ННТлар даромадларининг тузилмаси сектор хорижий грантларга тўлиқ боғлиқ эмаслигини кўрсатади: ресурсларнинг салмоқли қисми хайриялар, ҳомийлик ёрдами, бюджет қўллаб-қувватлови, аъзолик бадаллари ва пуллик хизматлар ҳисобидан шаклланади. 2024- йилда ННТ секторининг умумий молиявий тушумлари тахминан 53 млрд сомни (609 млн АҚШ долларидан ортиқ) ташкил этган. Ушбу тадқиқотда баҳоланаётган ҳиссани таъминловчи мақсадли ННТлар гуруҳининг тушумлари эса 14,2 млрд сом (тахминан 161,7 млн АҚШ доллари) деб баҳоланган.

Тушумлар тузилмаси диверсификацияланган, гарчи бир хил бўлмаган ресурс базасини кўрсатади: ҳомийлик ёрдами ва хайриялар — 8,3 млрд сом (тахминан 95,4 млн АҚШ доллари) ёки 59%; хорижий техник ёрдам ва грантлар — 2,7 млрд сом (тахминан 30,5 млн АҚШ доллари) ёки 19%; маҳсулотлар ва хизматларни реализация қилиш — 0,4 млрд сом (тахминан 4,5 млн АҚШ доллари) ёки 3%; бюджет қўллаб-қувватлови — 0,2 млрд сом (тахминан 1,8 млн АҚШ доллари) ёки 1%; аъзолик бадаллари — 0,1 млрд сом (тахминан 1,1 млн АҚШ доллари) ёки 1% дан кам; бошқа манбалар — 2,5 млрд сом (тахминан 28,3 млн АҚШ доллари) ёки 18%.

Ўзбекистонда ННТлар ресурсларининг асосий манбаи давлат мақсадли ва бюджетдан ташқари жамғармалари ҳисобланади. Уларга барча тушумларнинг 38,4 фоизи тўғри келади. Сўнгги етти йил ичида фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлаш учун давлат бюджетидан 718 млрд сўм (қарийб 60 млн АҚШ доллари) ажратилган бўлиб, бу 2008–2016- йиллар билан таққослаганда 12 баробар кўпдир. Сўнгги уч йил давомида ҳудудий жамғармалар орқали 83 млрд сўм (қарийб 7 млн АҚШ доллари) миқдоридаги маблағларга 1 600 та лойиҳа амалга оширилган. Шу билан бирга, аъзолик бадаллари, хайриялар ва бошқа беғараз тушумларнинг юқори улуши (22,9%) сектор давлат молиялаштириш механизмларига институционал жиҳатдан боғлиқликни кўнгилли ҳамжиҳатлик ва филантропияга сезиларли таяниш билан уйғунлаштиришини кўрсатади.

10-расм. Ўзбекистонда ННТлар даромадлари тузилмаси, 2024- йил, фоизларда

6.5. ННТлар товарлар ва хизматлар истеъмолчилари сифатида

ННТларнинг институционал ҳиссаси фақат бандлик ва солиқлар билан чекланмайди. Ташкилотлар товарлар ва хизматларнинг истеъмолчилари сифатида ҳам фаолият юритиб, кичик ва ўрта бизнес учун талабни шакллантиради. Бу айниқса лойиҳавий фаолиятда яққол кўринади: эҳтиёжманд гуруҳлар учун товарлар ва хизматлар харид қилиш, семинарлар, тренинглар, консалтинглар, фокус-гуруҳлар, давра суҳбатлари ва жамоатчилик тадбирларини ўтказиш биноларни ижарага олиш, транспорт хизматлари, овқатланиш, полиграфия, жиҳозлар, сарф материаллари, алоқа хизматлари ва экспертлик ёрдами талаб қилади. Шу билан бирга, ННТлар товарлар ва хизматларни асосан кичик ва ўрта бизнес субъектларидан харид қилади: меҳмонхоналар, овқатланиш корхоналари, транспорт компаниялари, сарф материаллари етказиб берувчилари, бинолар ва офис техникасини ижарага берувчилар шулар жумласидандир. Бу мультипликатив самарани юзага келтиради — ҳатто лойиҳанинг асосий мақсади ижтимоий, таълимий ёки ҳуқуқларни ҳимоя қилишга қаратилган бўлса ҳам, уни амалга ошириш маҳаллий иқтисодиётда иқтисодий талабни шакллантиради. Шу маънода ННТлар нафақат ресурсларни жалб қилади, балки уларни етказиб берувчилар, пудратчилар ва сервис ташкилотлари тармоғи орқали қайта тақсимлайди.

Мазкур Ҳисоботнинг 3-иловасида минтақа мамлакатлари бўйича ННТларнинг институционал ҳиссасини акс эттирувчи кўрсаткичларнинг йиғма жадвали келтирилган.

ХУЛОСА

Марказий Осиё мамлакатларида ННТларнинг институционал ҳиссаси, аввало, секторнинг иқтисодий айланманинг мустақил иштирокчиси сифатида намоён бўлишида ифодаланади. ННТлар иш ўринлари яратади, меҳнатга ҳақ тўлаш фондиди шакллантиради, солиқлар ва ижтимоий ажратмалар тўлайди, давлат, донорлик ва хусусий ресурсларни жалб қилади, товарлар ва хизматлар харид қилади, айрим ҳолларда эса пуллик хизматлар, ижтимоий тадбиркорлик ва даромад келтирувчи фаолиятни ривожлантиради.

Ушбу ҳисса энг ишончли тарзда расмий ёки агрегатлаштирилган статистик маълумотлар мавжуд бўлган мамлакатларда намоён бўлади. Қирғизистон ННТларнинг ялпи қўшилган қиймати ва ЯИМдаги улушини ҳисоблаш намунасини тақдим этади; Қозоғистон бандлик, иш ҳақи ва давлат ижтимоий буюртмаси кўрсаткичларининг кенг кўламли динамикаси мисоли ҳисобланади; Ўзбекистон давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг институционал жиҳатдан шаклланган тизими ва бандликнинг йирик сектори намунасини кўрсатади; Тожикистон ташкилотлар гуруҳининг айланмаси ва солиқ тўловларини қисман баҳолаш мисолини тақдим этади; Туркменистон — институционал ҳисса лойиҳалар, ташкилотлар ва даромад келтирувчи корхоналарнинг алоҳида кўрсаткичлари орқали акс эттириладиган бошқача статистик муҳит намунасидир.

Минтақавий даражадаги асосий хулоса шундан иборатки, ННТлар сезиларли иқтисодий ҳисса қўшади, аммо бу ҳисса миллий маълумот тизимларида турлича акс этади. Шунинг учун ННТлар ҳиссасини янада кенг эътироф этиш нафақат уларнинг ижтимоий фойдасини тавсифлашни, балки сектор бўйича мунтазам статистик ҳисобни ривожлантиришни ҳам талаб қилади: бандлик, молиявий оқимлар, солиқ тўловлари, ялпи қўшилган қиймат, кўнгилли меҳнат ва товарлар ҳамда хизматлар хариди кўрсаткичларини тизимли ҳисобга олиш зарур.

Қозоғистон ва Қирғизистонда статистика агентликлари туризм соҳасига нисбатан ёрдамчи (сателлит) ҳисоблар амалиётини аллақачон жорий этган (бу макроиқтисодий таҳлил воситаси бўлиб, Миллий ҳисоблар тизими (МҲТ)ни тўлдирди, ўз таснифлари ва кўрсаткичларидан фойдаланган ҳолда иқтисодиётнинг муайян тармоғини батафсил ўрганиш имконини беради ҳамда, шу билан бирга, умумий стандартлар билан мувофиқлигини сақлаб қолади). МҲТни ривожлантиришнинг кейинги қадами ННТлар сектори учун ёрдамчи (сателлит) ҳисобларни жорий этиш бўлиши мумкин.

7. ННТларнинг бошқарув сифатига, инвестиция муҳитига ва хусусий сектор ривожланиши шарт-шароитларига қўшган ҳиссаси

ННТларнинг Марказий Осиё мамлакатларидаги муҳим роли уларнинг амалий экспертиза, дастурлар амалга оширилишини мониторинг қилиш, аҳолидан қайтар алоқа етказиш ва маҳаллий ривожланиш шароитларини яхшилашда иштирок этиш орқали бошқарув сифатини ошириш қobiliяти билан боғлиқ. Инсонлар, ҳамжамиятлар, маҳаллий бошқарув органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар билан доимий мулоқот туфайли ННТлар қарорларнинг амалда қандай ишлётганини, инфратузилмавий ва ташкилий чекловлар қаерда сақланиб қолаётганини, қайси гуруҳлар ва ҳудудлар қамровдан ташқарида қолаётганини ҳамда қайси чора-тадбирлар тузатишни талаб қилишини аниқроқ кўришга ёрдам беради. Шу маънода ННТлар тадбиркорлик, инвестициялар ва хусусий сектор ривожланиши учун янада прогноз қилинадиган, шаффоф ва жозибador муҳитни шакллантиришнинг тўлақонли иштирокчилари сифатида намоён бўлади. Уларнинг аҳамияти, айниқса, бошқарув тизимига «жойлардан» келадиган маълумотлар, бенефициарлар билан ишончли мулоқот, ихтисослашган билимлар ва қарорларни амалга оширишнинг янада мослашувчан механизмлари зарур бўлган шароитларда каттадир

ННТларнинг бошқарув сифати ва ривожланиш шароитларига қўшган ҳиссаси

Қарорлар қабул қилишда иштирок

ННТлар давлат дастурларини одамларнинг реал эҳтиёжлари билан боғлайди.

Экспертиза

ННТлар қонунлар, дастурлар ва хизмат стандартларини ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Қайта алоқа

ННТлар хизматлардаги тўсиқлар, "кўринмас" муаммолар ва камчиликларни аниқлайди.

Жамоатчилик мониторинги

ННТлар дастур ижросининг шаффофлиги, манзиллиги ва сифатини оширади.

Мулоқот платформалари

Жамоатчилик кенгашлари, ишчи гуруҳлар ва ижтимоий буюртмалар доимий ҳамкорлик каналларини яратади.

МАМЛАКАТЛАР БЎЙИЧА АСОСИЙ МИСОЛЛАР

ҚОЗОҒИСТОН

Давлат ижтимоий буюртмаси, жамоатчилик кенгашлари, Атбасарда сув тошқинларига қарши чоралар мониторинги.

ҚИРҒИЗИСТОН

2025–2030 йилларга мўлжалланган ҳудудларни ривожлантириш дастурлари бўйича экспертиза; ногиронлиги бўлган шахслар ишлари бўйича кенгаш.

ТОҶИКИСТОН

ННТлар Миллий ривожланиш кенгаши ҳузуридаги 14 та идораларaro ишчи гуруҳда иштирок этади.

ЎЗБЕКИСТОН

ННТлар жамоатчилик мониторингида ва норматив-ҳуқуқий ечимларни илгари суришда иштирок этади.

ТУРКМЕНИСТОН

ННТлар миллий ҳаракатлар режалари ва офатлар хавфини камайтириш жараёнларида иштирок этади.

7.1. ННТлар давлат қарорларини қабул қилиш ва ислохотларни амалга ошириш циклининг иштирокчилари сифатида

Минтақа мамлакатларида ННТлар турли даражада қарорлар қабул қилиш, давлат дастурларини амалга ошириш ва уларнинг ижросини мониторинг қилиш жараёнларига жалб этилган. Уларнинг асосий аҳамияти аҳоли эҳтиёжларини давлат сиёсатига етказиш, стратегик ҳужжатлар билан реал муаммолар ўртасида боғлиқликни таъминлаш ва ижтимоий хизматлардаги бўшлиқларни тўлдиришда намоён бўлади.

Қозоғистонда бу жараён давлат ижтимоий буюртмаси, грантлар, жамоатчилик кенгашлари ва махсус ижтимоий хизматлар орқали институционаллашган. Қирғизистонда ННТлар қўшма платформалар, консультатив ёрдам ва мониторинг орқали қарорлар қабул қилишга таъсир кўрсатади. Ўзбекистонда улар ижтимоий, таълим, маданий ва ҳуқуқий ташаббуслар, жамоатчилик кенгашлари ҳамда дастурлар муҳокамаси орқали давлат ва жамият мулоқотини кучайтиради. Тожикистонда ННТлар стратегик режалаштириш ва мониторингга, Туркменистонда эса ижтимоий ҳимоя, ёшлар сиёсати ва экология йўналишларида давлат дастурларига жалб қилинган.

Умуман, минтақада ННТлар давлат ва жамият ўртасидаги боғловчи институт, аҳоли эҳтиёжларини сиёсий қарорларга етказувчи ва дастурлар самарадорлигини оширувчи муҳим иштирокчи сифатида шаклланиб боради.

МИСОЛ

Қозоғистон: давлат ижтимоий буюртмаси ва жамоатчилик кенгашлари:

Қозоғистонда давлат ва ННТлар ўртасидаги ҳамкорлик барқарор механизмларга таянади: давлат ижтимоий буюртмаси, грант дастурлари, жамоатчилик кенгашлари ва ишчи гуруҳлар шулар жумласидандир. Бу ННТларга ижтимоий ташаббусларни амалга ошириш, хизматлар кўрсатиш, ижтимоий-иқтисодий масалаларни муҳокама қилиш ҳамда давлат қарорлари бўйича қайтар алоқани шакллантиришда иштирок этиш имконини беради. Бундай модель ННТларнинг иштирокини янада мунтазам ва институционал жиҳатдан расмийлаштирилган қилади..

МИСОЛ

Тожикистон: ННТларнинг стратегик режалаштиришдаги иштироки:

Тожикистонда ННТларнинг Миллий тараққиёт кенгаши ҳузуридаги 14 та идоралараро ишчи гуруҳ фаолиятида иштирок этиши лойиҳавий ҳамкорликдан бошқарув циклидаги янада тизимли иштирокга ўтишни кўрсатади. ННТлар давлатга мақбул ечимларни топиш, ҳуқуқий базани такомиллаштириш ва хавфларни самарали равишда олдини олишда ёрдам беради. Тожикистон энергетикалари ассоциацияси «яшил» энергетика учун норматив-ҳуқуқий базани ривожлантиришни, қайта тикланувчи энергия манбалари учун қатъий тарифларни жорий этишни фаол қўллаб-қувватлайди ҳамда Роғун ГЭСнинг комплекс халқаро экспертизасида иштирок этади. Бошқа ННТлар мамлакатнинг рақамли экотизимини ривожлантириш ва IT-академияларни ташкил этишга кўмаклашади; аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришни, «яшил» молиялаштиришдан фойдаланиш имкониятларини ва тўқимачилик кластерларини модернизация қилишни қўллаб-қувватлайди.

МИСОЛ

Туркменистон: экспертиза ва миллий ҳаракат режаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш:

Туркменистонда жамоат ташкилотлари муҳим давлат сиёсатларининг тан олинган экспертлари ва ҳаммуаллифлари ҳисобланади. «Ынам», «Йенме», «Машгала» ва бошқа жамоат ташкилотлари Одам савдосига қарши курашиш бўйича Миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқиш бўйича Ишчи гуруҳ таркибига киради. «Кейик Окара» жамоат ташкилоти эса Гендер тенглиги бўйича Миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқиш жараёнида ўтказиладиган консультацияларда иштирок этади. Бу консультациялардан қўшма режалаштиришга ўтишнинг намунаси бўлиб, бунда ННТларнинг амалий тажрибаси олий даражадаги стратегик ҳужжатларга бевосита интеграция қилинади.

МИСОЛ

Ўзбекистон: ННТлар норматив-ҳуқуқий ва дастурий қарорларнинг ташаббускорлари сифатида

Ўзбекистонда ННТлар тобора кўпроқ нафақат ижтимоий ва маърифий лойиҳаларнинг ижрочилари, балки давлат кун тартибини шакллантириш жараёни иштирокчилари сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Бунга Ўзбекистон Ногиронлар ассоциацияси фаолияти яққол мисол бўла олади. Ассоциация БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини амалга ошириш бўйича Миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқиш ташаббуси билан чиққан бўлиб, кейинчалик мазкур ҳужжат давлат томонидан институционал қўллаб-қувватланган. Шу қаторда «Умидворлик» марказининг давлат таълим сиёсатига интеграция қилинган инклюзив таълим концепциясини илгари суриш бўйича фаолиятини, шунингдек, Ўзбекистон Волонтерлари ассоциациясининг «Волонтерлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилинишига кўмаклашган адвокация фаолиятини ҳам қайд этиш мумкин. Ушбу кейслар Ўзбекистонда ННТлар нафақат ислохотларни муҳокама қилишда, балки жамоатчилик ташаббуслари ва эҳтиёжманд гуруҳларнинг эҳтиёжларини давлат дастурлари, норматив-ҳуқуқий қарорлар ва институционал ўзгаришлар тилига ўгиришда ҳам иштирок этаётганини кўрсатади..

7.2. ННТлар давлат қарорлари учун экспертиза манбаи сифатида

ННТларнинг муҳим вазифаларидан бири инсонлар, ҳамжамиятлар ва аниқ муаммолар билан амалий ишлашга, шунингдек, халқаро тажрибани чуқур ўрганишга таянувчи экспертизани тақдим этишдан иборат. Бундай экспертиза идоровий таҳлилдан шу жиҳати билан фарқ қиладики, у бенефициарлар билан доимий норасмий ва чуқур мулоқот, мақсадли гуруҳлар хатти-ҳаракатини тушуниш ҳамда жойларда қарорларни амалга ошириш тажрибаси асосида шаклланади. ННТлар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, давлат дастурлари, ҳаракат режалари, методикалар, хизматлар стандартлари ва мониторинг воситаларини ишлаб чиқишга ҳисса қўшиши мумкин. Уларнинг иштироки, айниқса, расмий консультацияларда камдан-кам иштирок этадиган гуруҳларнинг ҳолатини ҳисобга олиш талаб этилган ҳолатларда алоҳида аҳамият касб этади. Буларга ногиронлиги бўлган шахслар, зўравонликдан жабр кўрган аёллар, қишлоқ жойлардаги аёллар, мигрантлар, ёшлар, кекса ёшдаги шахслар, ҳужжатлари бўлмаган шахслар, болалар ва оғир ҳаётий вазиятга тушиб қолган оилалар киради.

МИСОЛ

Қирғизистон: ҳудудларни ривожлантириш бўйича манзилли давлат сиёсатини ишлаб чиқишга қўшилган ҳисса

«Тараққиёт сиёсати институти» жамоат бирлашмаси 2025–2030 йилларга мўлжалланган Ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш давлат дастурини ишлаб чиқиш жараёнида экспертиза тақдим этди. Мазкур дастур комплекс ҳудудий режалаштиришга ўтишни, алоҳида эътибор талаб қиладиган ҳудудларни ажратишни, фазовий маълумотлардан фойдаланишни ҳамда умуммиллий манфаатлар билан маҳаллий ҳамжамиятлар манфаатлари ўртасида мувозанатни таъминлашни назарда тутди. «Тараққиёт сиёсати институти»нинг ушбу йўналишдаги экспертлик ҳиссаси тизимли хусусиятга эга бўлди: мувофиқлаштирилган ҳудудий режалаштириш концепциясини ишлаб чиқиш ва ҳудудий режалаштиришнинг янги ёндашувларини кейинчалик жорий этишдан тортиб, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларининг янги методикаларини ишлаб чиқишни қўллаб-қувватлаш ҳамда юқори тоғли, бориш қийин бўлган ва чегарадош ҳудудларни қўллаб-қувватлаш дастурини тайёрлашда иштирок этишгача бўлган жараёнларни қамраб олди. Шунингдек, манзилли давлат қўллаб-қувватлови воситаси сифатида ҳудудлар заифлиги индекси ҳам мазкур ишнинг муҳим таркибий қисми бўлди.

МИСОЛ

Тожикистон: тенг ҳуқуқлар ва имкониятлар тўғрисидаги қонунчиликни илгари суриш

Тожикистонда Аёллар ташкилотлари коалицияси тенг ҳуқуқлар ва тенг имкониятлар тўғрисидаги қонунни илгари суриш бўйича кўп йиллик жараёнда иштирок этди. Ушбу иш қонун лойиҳасини экспертлик жиҳатидан қўллаб-қувватлаш, жамоатчилик эшитувларини ўтказиш, давлат органлари билан ҳамкорлик қилиш ҳамда ёндашувларни халқаро мажбуриятлар билан уйғунлаштиришни ўз ичига олди. Мазкур мисол ННТлар нафақат муайян гуруҳ манфаатларининг ҳимоячилари, балки қонунчилик жараёнининг иштирокчилари сифатида ҳам фаолият юритиши мумкинлигини кўрсатади.

МИСОЛ

Туркменистон: миллий ҳаракат режаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш

Туркменистонда жамоат ташкилотлари айрим миллий ҳаракат режаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади. «Ынам» жамоат ташкилоти одам савдосига қарши курашиш соҳасидаги ишларга жалб қилинган бўлса, «Кейик Окара» жамоат ташкилоти гендер тенглиги масалалари ва эҳтиёжманд оилаларни қўллаб-қувватлаш йўналиши билан боғлиқ фаолият юритади. Ушбу ҳолатларда ННТларнинг ҳиссаси амалий тажриба, ихтисослашган ёрдам кўрсатиш ва ижтимоий жиҳатдан сезгир масалалар бўйича қарорларни шакллантириш жараёнида иштирок этишнинг уйғунлигида намоён бўлади.

МИСОЛ

Ўзбекистон: ННТларнинг оиладаги зўравонлик тўғрисидаги қонунчиликни ислоҳ қилишга қўшган ҳиссаси

Бир неча йил давомида Nemolchi.uz ташаббуси, инқироз марказлари ва фаолларни ўз ичига олган ННТлар ахборот кампанияларини ўтказди, зўравонлик ҳолатларини ҳужжатлаштирди, жабрланганларга ёрдам кўрсатди ҳамда қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлади. 2023- йилда давлат органлари, парламент ва фуқаролик жамиятининг қўшма саъй-ҳаракатлари натижасида оиладаги зўравонлик учун маъмурий ва жиноий жавобгарликни назарда тутувчи нормалар қабул қилинди ҳамда жабрланувчиларни ҳимоя қилиш механизмлари кучайтирилди.

7.3. ННТлар аҳолидан қайтар алоқа олиш канали сифатида

Давлат бошқарувининг сифати қарорларнинг амалда қандай ишлаётгани ҳақида ишончли маълумот олиш қобилиятига боғлиқ. ННТлар бошқарувнинг ушбу элементини кучайтиради, чунки улар расмий каналлар билан ҳар доим ҳам фаол мулоқот қилмайдиган гуруҳлар ва ҳудудларга чиқиш имкониятига эга. Улар хизматлардан фойдаланиш, қўллаб-қувватлаш дастурларида иштирок этиш, маҳаллий органлар ва ижтимоий муассасалар билан ҳамкорлик қилиш жараёнида юзага келадиган муаммоларни қайд этади.

Ушбу вазифада ННТлар инсон, ҳамжамият ва давлат ўртасида воситачи сифатида намоён бўлади: алоҳида мурожаатлар, маҳаллий муаммолар ва такрорланувчи тўсиқларни таклифлар, таҳлилий материаллар, жамоатчилик муҳокамалари ва дастурий қарорлар шаклига ўтказилади.

Бу, айниқса, ишончсизлик, стигма, узоқ ҳудудда яшаш ёки маъмурий тўсиқлар сабабли давлат органларига мустақил мурожаат қилиш имконияти чекланган эҳтиёжманд гуруҳлар учун алоҳида аҳамиятга эга.

МИСОЛ

Туркменистон: маҳаллий муаммоларни аниқлаш ва эҳтиёжманд гуруҳлар билан ишлаш

Туркменистонда жамоат ташкилотлари маҳаллий даражада муаммоларни аниқлайди, давлат ташаббусларининг мазмун-моҳиятини тушунтиради ҳамда расмий ахборот каналлари билан етарли даражада қамраб олинмаган гуруҳлар билан ишлайди. Бу, жумладан, ногиронлиги бўлган шахслар, зўравонликдан жабрланган аёллар, кекса ёшдаги шахслар ҳамда ҳуқуқий ва психологик ёрдамга муҳтож гуруҳларга тааллуқлидир.

МИСОЛ

Тожикистон: Ҳавза аёллар форумлари

Тожикистонда Сирдарё ва Кофарниҳон дарёлари ҳавзаларида «Аёл ва ҷамият» ассоциацияси жамоат ташкилоти томонидан ташкил этилган «Ҳавза аёллар форумлари» мулоқот платформаси доимий фаолият юритувчи майдон ҳисобланади. Ушбу майдон орқали сувдан фойдаланувчи аёлларнинг фикр-мулоҳазалари баённома асосида расмийлаштирилиб, тўғридан-тўғри Тожикистон Республикаси Энергетика ва сув ресурслари вазирлигига юборилади. Бу давлатга ресурсларни бошқариш соҳасидаги маҳаллий қаҳриқларга тезкор муносабат билдириш имконини беради..

МИСОЛ

Ўзбекистон: маҳаллий бюджетлар бўйича жамоатчилик мониторинги

Ўзбекистоннинг Қашқадарё вилоятида 2026- йилда маҳаллий ННТлар ва фаоллар 12 та маҳаллада «Ташаббусли бюджет» ва «Маҳалла бюджети» дастурлари бўйича жамоатчилик мониторингини ўтказди. Мониторинг объектларни кўздан кечириш, ҳужжатларни таҳлил қилиш ва бенефициарлар билан интервьюлар ўтказиш орқали амалга оширилди. Ушбу механизм орқали бошқарув органлари қарорлар қабул қилишда ишлар сифати пастлиги, тротуарлар ва сув чиқариш тизимларининг мавжуд эмаслиги, ҳужжатлардан фойдаланиш имкониятининг чекланганлиги ҳамда айрим лойиҳалар расман яқунланган деб ҳисобланган бўлса-да, амалда нуқсонлар сақланиб қолганлиги ҳақидаги фактларни инобатга олиш имкониятига эга бўлди. Бу Ўзбекистонда ННТлар маҳаллий бюджет сиёсатида тузатишлар киритиш учун аҳолидан қайтар алоқа олиш канали сифатида фаолият юритаётганини кўрсатади..

Бундай қайтар алоқа давлатга қайси қарорлар аҳоли томонидан тушунарли, фойдаланиш мумкин ва самарали деб қабул қилинаётганини, қайси чора-тадбирлар мослаштиришни талаб қилишини, аҳолини хабардор қилишда қандай бўшлиқлар мавжудлигини ҳамда қайси гуруҳлар стандарт дастурлар қамровидан четда қолаётганини кўриш имконини беради. Ушбу функция нафақат ижтимоий сиёсат, балки иқтисодий ривожланиш учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. ННТлар орқали бошқарув органларига жойларда қайси хизматлар қандай даражада самарали ишлаётгани, инфратузилмада қандай бўшлиқлар сақланиб қолаётгани, уй хўжаликлари, тадбиркорлар ва маҳаллий ҳамжамятлар қандай тўсиқларга дуч келаётгани ҳақидаги маълумотлар етказилади. Бундай қайтар алоқа бошқарув қарорлари сифатини ошириш ва хусусий ташаббус учун муҳитни яхшилашга хизмат қилади.

7.4. ННТлар жамоатчилик мониторинги ва ҳисобдорликни таъминлаш иштирокчилари сифатида

ННТлар дастурларни амалга ошириш жараёнини жамоатчилик мониторинги қилиш, қарорларни муҳокама этишда иштирок этиш ва ислохотларнинг айрим йўналишларини ташқи баҳолаш орқали бошқарув сифатини оширишга ҳисса қўшади. Бундай ҳисса ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий аҳамиятга эга: у муаммолар тизимли тус олишидан олдин уларни аниқлашга ёрдам беради, дастурларнинг расмий учун бажарилиши хавфини камайтиради, шаффофликни кучайтиради ҳамда давлат чора-тадбирлари амалда қандай татбиқ этилаётганини текшириш учун қўшимча механизм яратади.

Бу, айниқса, ижро сифати аҳоли турмуш шароитларига, тадбиркорлик ривожланишига, хизматларнинг

барқарорлигига ва ҳудудларнинг инвестициявий жозибadorлигига бевосита таъсир кўрсатадиган соҳаларда муҳим аҳамият касб этади.

Қозоғистонда жамоатчилик кенгашлари ва экспертлик платформалари ННТларнинг қарорларни муҳокама қилиш ва жамоатчилик назоратида иштирок этиши учун имконият яратади.

Ўзбекистонда жамоатчилик мониторингининг шакллари кузатув, жамоатчилик муҳокамалари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг экспертизаси ва жамоатчилик эшитувларини ўз ичига олади.

Қирғизистонда ННТлар давлат қарорлари мониторингида, очиқлик ва ҳисобдорликни ривожлантиришда, шунингдек, ижтимоий хизматлар, одил судловдан фойдаланиш имконияти, гендер масалалари ва маҳаллий ривожланиш билан боғлиқ мавзуларни муҳокама қилишда иштирок этади.

Тожикистонда ННТларнинг мониторинг соҳасидаги роли идоралараро ишчи гуруҳларда иштирок этиш ва стратегик ҳужжатларнинг амалга оширилишини муҳокама қилиш орқали кучайиб бормоқда.

Туркменистонда ННТларнинг мониторинг функцияси маъмурий ҳисоботлардан ташқари, энг тўлиқ тарзда фуқаро муҳофазаси, фавқулодда вазиятларга (ФВ) жавоб қайтариш ва офатлар хавфини камайтириш (ОХК) соҳасида намён бўлади.

МИСОЛ

Қозоғистон: Атбасар шаҳрида тошқинларга қарши чора-тадбирлар бўйича жамоатчилик мониторинги

Қозоғистонда Оқмўла вилоятининг Атбасар шаҳрида фаолият юритувчи «Ангел» жамоат бирлашмаси фаолияти бунинг яққол намунасидир. 2009, 2014- ва 2017- йиллардаги вайронкор тошқинлар ҳамда тошқинларга қарши чора-тадбирларнинг етарли самара бермаганидан сўнг ташкилот шаҳарни ҳимоя қилишга қаратилган қарорлар бўйича тизимли жамоатчилик мониторингини бошлади. Фаолият Жабай дарёсининг гидрологик жараёнларини мустақил таҳлил қилиш, гидрологик кузатув постлари маълумотларини йиғиш ва таҳлил қилиш, тошқинлар сабаблари бўйича эксперт хулосаларини тайёрлаш ҳамда аҳоли ва давлат органларини хабардор қилишни ўз ичига олди. Далиллар базасини мустаҳкамлаш мақсадида Ш. Уалиханов номидаги Кўкшетау давлат университети олимлари, Парламент депутати, оммавий ахборот воситалари ҳамда Орхус конвенциясига риоя этилишини назорат қилиш қўмитаси каби халқаро механизмлар иштирокида коалиция шакллантирилди.

МИСОЛ

Қирғизистон: дори воситаларини тақсимлаш ва харид қилиш мониторинги

Қирғизистонда ННТлар дори воситаларини тақсимлаш ва харид қилиш жараёнлари мониторингига жалб этилган. Бундай назорат, айниқса, дори воситаларидан фойдаланиш эҳтиёжманд гуруҳларга кўрсатиладиган ёрдамнинг сифати ва узлуксизлигига бевосита таъсир кўрсатадиган соҳаларда муҳим аҳамиятга эга. ННТларнинг иштироки идоравий назоратни беморлар ва хизмат кўрсатувчи ташкилотлардан олинadиган қайтар алоқа билан тўлдириш, шунингдек, дори воситалари билан таъминлашдаги узилишларни ўз вақтида аниқлаш имконини беради.

МИСОЛ

Туркменистон: фавқулодда вазиятлар соҳасидаги мониторинг

Фавқулодда вазиятлар бўйича Давлат комиссиясининг мувофиқлаштирувчи роли остида Туркменистон Қизил Ярим Ой Миллий жамияти давлат хизматлари ва аҳоли ўртасидаги «кўприк» вазифасини бажаради. У назоратдан кўра кўпроқ волонтерлар ва жамоатчилик қўмиталари тармоғи орқали ҳудудлардаги вазият бўйича мустақил заифлик баҳолаши ва «жойлардан» қайтар алоқани таъминлайди.

МИСОЛ

Ўзбекистон: ДХШ лойиҳалари бўйича жамоатчилик мониторинги

Қашқадарё вилоятида «Юксалиш» ҳаракати томонидан маҳаллий ННТлар, фаоллар ва экспертлар иштирокида ўтказилган давлат-хусусий шериклик (ДХШ) лойиҳаларининг жамоатчилик мониторинги айрим объектлар бўйича очиқ тендерларнинг мавжуд эмаслиги, инклюзивлик билан боғлиқ муаммолар, субсидиялар ажратилишидаги кечикишлар, инвестор томонидан мажбуриятларнинг тўлиқ бажарилмаганлиги ҳамда ижтимоий мажбуриятларнинг бир қисми бўйича шаффофлик етарли эмаслигини аниқлади. Натижалар тузатувчи қарорлар қабул қилиш учун асос сифатида маҳаллий ҳокимият органлари ва тегишли идораларга тақдим этилди. Ушбу кейс ННТлар инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишда ҳисобдорлик ва шаффофликни кучайтиришга ҳисса қўшиши мумкинлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, минтақа учун умумий чақириқ сақланиб қолмоқда: иштирок платформаларининг мавжудлиги ўз-ўзидан қарорларга таъсир кўрсатишни кафолатламайди. Бошқарув сифатини ошириш учун ННТлар иштирокининг ўзи эмас, балки уларнинг таклифлари кейинги босқичларда қандай кўриб чиқилганини ҳам қайд этиш муҳимдир: қайси тавсиялар кўриб чиқилган, қайсилари инобатга олинган, қайсилари рад этилган ва бу қандай асосларга кўра амалга оширилган.

7.5. Ҳамкорлик платформалари ва қўшма қарорлар

Минтақа мамлакатларида давлат ва ННТлар ўртасидаги ҳамкорликнинг турли платформалари босқичма-босқич шаклланиб бормоқда: жамоатчилик кенгашлари, идоралараро ишчи гуруҳлар, фуқаролик форумлари, экспертлик платформалари, давлат ижтимоий буюртмаси механизмлари, грант дастурлари, консультациялар, жамоатчилик эшитувлари ва қўшма ҳаракат режалари.

Ушбу платформаларнинг ҳуқуқий мақоми ва таъсир даражаси турлича бўлса-да, уларнинг асосий аҳамияти мунтазам ҳамкорлик каналини яратиши билан белгиланади.

Бундай платформалар мавжуд бўлмаган ҳолларда ҳамкорлик кўпинча шахсий алоқаларга, алоҳида лойиҳаларга ёки муайян давлат органларининг ташаббусларига боғлиқ бўлиб қолади.

Доимий майдонлар мавжуд бўлганда эса муаммоларни тизимли муҳокама қилиш, турли ННТ гуруҳларини жалб этиш, таклифларни таққослаш ва қайтар алоқани таъминлаш имконияти пайдо бўлади.

МИСОЛ

Қозоғистон: Маданият ва ахборот вазирлиги ҳузуридаги Мувофиқлаштирувчи кенгаш

Қозоғистонда ҳамкорлик платформаларининг ривожланиши 2025–2026- йилларда давлат ва ННТлар ўртасидаги мувофиқлаштириш механизмларининг трансформацияси билан боғлиқ бўлиб, Қозоғистон Республикаси Маданият ва ахборот вазирлиги ҳузуридаги Мувофиқлаштирувчи кенгаш форматида ўтишни ҳам ўз ичига олади.

Ушбу формат бошқарув сифатига бағишланган мазкур бўлим учун муҳим аҳамиятга эга, чунки у фуқаролик секторини ривожлантириш, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ижтимоий буюртма, грант механизмлари ҳамда ННТларнинг ижтимоий аҳамиятга эга вазифаларни амалга оширишдаги иштироки масалаларини муҳокама қилиш учун янада барқарор канал яратади.

МИСОЛ

Қирғизистон: Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ногиронлиги бўлган шахслар ишлари бўйича кенгаш

Қирғизистонда давлат ва ННТлар ўртасидаги барқарор ҳамкорлик платформаларидан бири Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ногиронлиги бўлган шахслар ишлари бўйича кенгаш ҳисобланади. Бу инклюзия ва ижтимоий ҳимоя масалаларини кўриб чиқиш учун соҳавий вазирликлар, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамияти ташкилотларини бирлаштирувчи доимий фаолият юритувчи маслаҳат органидир. Кенгаш қонунлар ва дастурлар лойиҳаларини кўриб чиқади, ННТлар ва фуқаролар таклифларини умумлаштиради, ижро этувчи ҳокимият органлари учун тавсиялар ишлаб чиқади ҳамда ишчи гуруҳлар ташкил этиши мумкин.

МИСОЛ

Ўзбекистон: жамоатчилик кенгашлари ҳамкорлик платформаси сифатида

Ўзбекистонда давлат ва ННТлар ўртасидаги муҳим ҳамкорлик платформаси сифатида жамоатчилик кенгашлари, ишчи гуруҳлар ва жамоатчилик эшитувлари фаолият юритади.

Коррупцияга қарши курашиш йўналиши алоҳида ажралиб туради. Бу соҳада ННТлар Коррупцияга қарши курашиш бўйича Миллий кенгаш таркибига киритилган бўлиб, тегишли агентлик ҳузуридаги жамоатчилик кенгашида кўпчиликти ташкил этади.

Инвестиция муҳити ва хусусий сектор ривожланиши нуқтаи назаридан ҳамкорлик платформаларининг мавжудлиги эмас, балки уларнинг давлат, маҳаллий ҳамжамиятлар, бизнес ва ривожланиш ташкилотлари ўртасидаги ахборот узилишини қисқартириш қобилияти муҳимдир.

Платформалар инфратузилма сифати, хизматлардан фойдаланиш имкониятлари, ташкилий тўсиқлар ва тадбиркорлар эҳтиёжлари ҳақидаги амалий маълумотларни ҳисобга олиш имконини берган жойларда ННТларнинг ҳиссаси жамоатчилик иштирокидан ташқарига чиқиб, ривожланиш муҳитини яхшилаш омилига айланади.

ХУЛОСА

Марказий Осиё мамлакатларида ННТларнинг давлатни мустаҳкамлаш ва бошқарув сифатини оширишга қўшган ҳиссаси бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган бир нечта функциялар орқали намоён бўлади: қарорлар қабул қилиш жараёнида иштирок этиш, фаолиятнинг миллий устувор йўналишларга мувофиқлиги, қўшма дастурларни амалга ошириш, экспертлик кўмаги, жамоатчилик мониторинги, аҳолидан қайтар алоқа олиш ва мулоқот платформаларида иштирок этиш. Ушбу функциялар ННТларни, айниқса, давлат учун бенефициарлар ишончи, ихтисослашган билимлар, маҳаллий маълумотлар ва ишлашнинг мослашувчан шакллари зарур бўлган соҳаларда ривожланиш тизимининг муҳим иштирокчисига айлантиради.

Мазкур ҳиссанинг янада кучайиши минтақа давлатларининг ННТлар иштирокини қайд этишдан унинг натижадорлигини баҳолашга ўтиш қобилиятига боғлиқ. Бунинг учун ННТлар таклифларини ҳисобга олиш, уларни кўриб чиқиш натижалари бўйича қайтар алоқани таъминлаш, узоқ муддатли ҳамкорлик форматларини ривожлантириш, натижаларни баҳолашнинг янада сифатли индикаторларини жорий этиш ҳамда ННТларни инсонлар, ҳамжамиятлар ва ҳудудлар эҳтиёжлари ҳақидаги амалий ахборот манбаи сифатида эътироф этиш муҳим аҳамиятга эга.

8. ННТларнинг иқтисодий ривожланишга қўшган ҳиссаси

ННТларнинг иқтисодий ҳиссаси уларнинг иш берувчилар, солиқ тўловчилар ва молиявий айланма иштирокчилари сифатидаги институционал иштироки билан чекланмайди. Ташкилотларнинг устав фаолияти орқали шаклланидиган ҳисса ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Бунга иқтисодий кўникмаларни ривожлантириш, тадбиркорлик ва ўзини ўзи банд қилишни қўллаб-қувватлаш, эҳтиёжманд гуруҳлар учун иш ўринлари яратиш, маҳаллий хизматлар ва инфратузилмани ривожлантириш, ижтимоий тадбиркорлик ҳамда ҳамжамиятларни ривожланишнинг амалий вазифаларини ҳал этишга жалб қилиш киради.

Ушбу вазифада ННТлар инсонлар ва ҳудудларнинг иқтисодий фаоллиги учун шароит яратади, айниқса, меҳнат бозорига, капиталга, билимларга, инфратузилмага ва маъмурий қўллаб-қувватлашга кириш имкониятлари чекланган жойларда. Кам таъминланган уй хўжаликлари, аёллар, ёшлар, ногиронлиги бўлган шахслар, қишлоқ аҳолиси ва кичик тадбиркорлар учун бундай қўллаб-қувватлаш ёрдамга қарамликдан кўникмалар, даромад, бандлик ва маҳаллий иқтисодиётда иштирок этишга ўтишни англатиши мумкин.

Минтақа мамлакатларида мазкур ҳисса асосан икки йўналишда намоён бўлади: инсонларнинг иқтисодий имкониятларини кенгайтириш ва ҳамжамиятлар ҳамда ҳудудлар даражасида иқтисодий фаоллик учун шароитларни яхшилаш. Иқтисодий йўналиш ННТлар фаолиятида сезиларли ўрин тутати. Масалан, Қирғизистонда қашшоқликка қарши курашиш ва иқтисодий имкониятларни кенгайтириш ННТлар лойиҳа фаолиятининг тахминан 25 фоизини ташкил этади.

Шу билан бирга, тўғридан-тўғри кўрсаткичлар бутун таъсирни акс эттирмайди. Иқтисодий қийматнинг катта қисми кейинчалик бенефициарларнинг даромадлари, ўзини ўзи банд қилиши, кичик бизнеси ва иқтисодий фаоллиги орқали юзага келади, буни эса стандарт статистика воситалари билан тўлиқ ўлчаш қийин.

8.1. Ижтимоий тадбиркорлик ва инклюзив ривожланиш

ННТларнинг ижтимоий тадбиркорлик соҳасидаги фаоллиги инклюзив ривожланишнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Бу меҳнат бозорига кириши қийин бўлган инсонларни иқтисодий фаолиятга жалб этишни назарда тутати. Бу, айниқса, ногиронлиги бўлган шахслар, оғир ҳаётий вазиятга тушиб қолган аёллар, қишлоқ аҳолиси, касбий кўникмаларга эга бўлмаган ёшлар, мигрантлар ва кам таъминланган уй хўжаликлари учун муҳим аҳамиятга эга. ННТлар мазкур тўсиқларни таълим бериш, менторлик қилиш, иш ўринларини мослаштириш, ишлаб чиқариш майдончаларини ташкил этиш, пуллик ижтимоий хизматларни йўлга қўйиш, жиҳозлар тақдим этиш ва стартапларни қўллаб-қувватлаш орқали енгиб ўтишга кўмаклашади.

МИСОЛ:

Туркменистон: ногиронлиги бўлган шахсларнинг ишлаб чиқариш бандлиги

Туркменистонда Кўзи ожизлар ва карлар жамиятининг ўқув-ишлаб чиқариш корхоналари кўриш ва эшитиш бўйича ногиронлиги бўлган 400 нафардан ортиқ шахсни иш билан таъминлаб, меҳнат реабилитациясига жалб қилмоқда. Қўшимча равишда, Ногиронларни қўллаб-қувватлаш марказининг мослаштирилган иссиқхонаси ҳам ушбу гуруҳ учун иш ўринларини яратмоқда. Ушбу мисоллар шуни кўрсатадики, ННТлар ҳузуридаги ижтимоий тадбиркорлик ва ишлаб чиқариш фаолияти бир вақтнинг ўзида иқтисодий, реабилитацион ва интеграцион вазифани бажариши мумкин: инсон нафақат қўллаб-қувватлашга, балки меҳнат фаолиятида иштирок этиш, даромад шакллантириш ва ижтимоий фаоллигини сақлаб қолиш имкониятига ҳам эга бўлади.

Тожикистонда ННТларнинг бир қисми ҳақ тўланадиган ижтимоий хизматлар кўрсатиш ва маҳсулотлар ишлаб чиқариш орқали қисман ўзини ўзи молиялаштириш моделларига ўта бошлади. Ушбу амалиётнинг аҳамияти ташкилотларнинг грантларга қарамлигини камайтиришдагина эмас, балки аҳолининг эҳтиёжманд гуруҳлари учун иш ўринлари ва иқтисодий фаоллиқнинг янги шакллари яратишдадир. Донорлик ёрдами қисқариб бораётган шароитда бундай моделлар ижтимоий хизматларни сақлаб қолишга ёрдам беради ва бир вақтнинг ўзида меҳнат

бозорига чиқишда қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлган шахслар учун иқтисодий имкониятларни шакллантиради.

МИСОЛ

Қозоғистон: меҳнат интеграцияси ва ижтимоий ишлаб чиқариш

Қозоғистонда ижтимоий тадбиркорлик меҳнат интеграцияси ва оғир ҳаётӣ вазиятга тушиб қолган инсонларни қўллаб-қувватлаш амалиётлари орқали намоён бўлади. «ДОС» маркази инва-СТО ва ногиронлар аравачаларини ишлаб чиқариш орқали ногиронлиги бўлган шахслар учун иш ўринларини яратади. Оқтов шаҳрида аёллар учун инқироз марказлари ўз ишлаб чиқариш фаолиятини ривожлантирмоқда, бу эса хизматларнинг барқарорлигини мустаҳкамлаш ва қўллаб-қувватлашга муҳтож аёлларни иш билан таъминлаш имконини беради. Бундай ҳолатларда иқтисодий самара ижтимоий ёрдам, касбий мослашув ва бенефициарларнинг мустақил даромадга чиқишини уйғунлаштириш орқали юзага келади.

8.2. Тадбиркорлик, ўзини ўзи банд қилиш ва иқтисодий кўникмаларни ривожлантириш

Иқтисодий фаолликка тўсиқлар кўпинча фақат капитал етишмаслиги билан эмас, балки бизнес кўникмалари, молиявий саводхонлик, бозорларни тушуниш, ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш, рақамли компетенциялар ва мураббийлардан фойдаланиш имкониятининг етишмаслиги билан ҳам белгиланади. Шунинг учун ННТларнинг иқтисодий ҳиссасининг муҳим йўналишларидан бири нафақат эҳтиёжманд гуруҳлар, балки аҳолининг кенгроқ қатламлари орасида ҳам тадбиркорликни, ўзини ўзи банд қилишни ва иқтисодий кўникмаларни ривожлантириш ҳисобланади. ННТлар фаолиятини бошлаётган ва фаолият юритаётган тадбиркорлар, ёшлар, аёллар, қишлоқ аҳолиси, кичик корхоналар, ишсизлар ҳамда билим, маслаҳат, мураббийлик, рақамли воситалар ёки бошланғич қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлган инсонлар билан ишлайди. Марказий Осиёдаги ННТлар тадбиркорликнинг умумий ғоясини амалий шакллarga — таълим, маслаҳат бериш, менторлик, стартапларни кузатиб бориш ва дастлабки натижаларгача қўллаб-қувватлашга айлантирмоқда. Бунда самаранинг салмоқли қисми лойиҳалар доирасидан ташқарида юзага келади: таълим олган тадбиркор, қишлоқ оиласи, аёллар ташаббуси ёки ўзини ўзи банд қилиш кўникмаларини олган ёш инсон кейинчалик ўз фаолияти орқали иқтисодий қиймат яратади.

МИСОЛ

Қирғизистон: аёллар ва ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш

Қирғизистонда Қирғиз Республикаси Фан, олий таълим ва инновациялар вазирлиги ҳамда минтақавий университетлар билан ҳамкорликда ҳудудларда агромарказлар ташкил этиш ривожланди. Фақат битта ННТ томонидан 2024 йил охирига қадар 6 та вилоятда 6 та агромарказ ташкил этилди. Ҳар бир агромарказ йилига 800 нафар бенефициарни ўқитади. ННТлар, шунингдек, 36 ёшгача бўлган ёшлар учун таълим марказлари тармоғини шакллантирмоқда, бу ерда бўлажак ва фаолият юритаётган фермерлар тадбиркорлик ва амалий кўникмаларга эга бўладилар. Ўндан ортиқ ННТлар бевосита аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришга жалб қилинган. Улар фаолият юритаётган тадбиркор аёлларга менторлик ва таълим беради, стартапларни қўллаб-қувватлайди, ёшларни тадбиркорлик асосларига жалб қилади, туризм, молиявий саводхонлик, бизнес стратегиялари бўйича таълим ўтказиш ҳамда ҳуқуқий ёрдам кўрсатади. Айниқса, менторлик ва коучинг, шу жумладан, ҳудудлар учун масофавий ҳамроҳлик қилиш ва тадбиркор аёлларнинг минтақавий ассоциацияларини қўллаб-қувватлаш муҳим воситага айланди: бундай форматлар аёлларга нафақат билим олиш, балки бизнес юритиш йўлидаги психологик ва ташкилий тўсиқларни ҳам енгиб ўтишга ёрдам беради.

МИСОЛ

Туркменистон: қишлоқ аёлларининг рақамли саводхонлиги

Туркменистонда 450 нафар қишлоқ аёли «Йенме» ЖБ иштирокида рақамли саводхонлик курсларини тугатди. Тадбиркорлик ва иқтисодий кўникмалар ҳақидаги ушбу бўлим учун мазкур мисол шу жиҳатдан муҳимки, у ННТлар қишлоқ жойлардаги аёлларнинг ўзини ўзи банд қилиши, микробизнес юритиши, товар ва хизматларни илгари суриши ҳамда замонавий иқтисодиётда янада фаол иштирок этиши учун зарур шартга айланиб бораётган асосий рақамли компетенцияларга эга бўлиш имкониятларини кенгайтириши мумкинлигини кўрсатади.

ННТлар кўмагида минтақада тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш марказларининг ташкил этилиши намунали тенденциялардан бирига айланмоқда. Айниқса, уларнинг нафақат шаҳарларда, балки қишлоқ жойларда ҳам ташкил этилаётгани муҳимдир. Бундай марказларда бизнесни қўллаб-қувватлашнинг асосий масалалари, жумладан, ҳуқуқий, молиявий, маркетинг ва коммуникация компетенциялари бўйича мутахассислар фаолият юритади. Бу моделнинг аҳамияти шундаки, тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш пойтахтдан ташқарида ҳам фойдаланиш мумкин бўлган доимий хизматга айланади. Масалан, Қирғизистонда бундай марказлар республиканинг беш вилоятида ташкил этилган.

Минтақавий миқёсда мазкур йўналиш ННТлар иқтисодий билимларнинг амалий етказувчиси вазифасини бажариши мумкинлигини кўрсатади. Улар тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурлари ҳаддан ташқари умумий бўлиши мумкин бўлган, тижорат маслаҳатлари эса фаолиятини бошлаётган тадбиркорлар, қишлоқ аҳолиси ёки кичик ташаббуслар учун мавжуд бўлмаган жойларда фаолият юритади. Бу ерда иқтисодий натижа инсонларнинг мустақиллигини ошириш, тадбиркорлик қарорлари сифатининг яхшиланиши, янги даромад манбаларининг пайдо бўлиши ва аҳолининг маҳаллий иқтисодиётдаги иштирокининг кенгайиши орқали юзага келади.

8.3. Инфратузилмавий ва сервис лойиҳалар ҳамда уларнинг иқтисодий шароитларга таъсири

ННТларнинг инфратузилмани ривожлантиришдаги иштироки, аввало, иқтисодий фаоллик учун маҳаллий шароитларни яхшилаш орқали намоён бўлади: жамоалар эҳтиёжларини аниқлаш, ҳамкорлар ва ресурсларни жалб қилиш, аҳоли иштирокини ташкил этиш, яратилган хизматларни бошқаришни қўллаб-қувватлаш ва инфратузилмавий ечимларни маҳаллий ривожланиш вазифалари билан боғлаш. Тадбиркорлар, фермер хўжаликлари ва маҳаллий жамоалар учун нафақат йўллар, сув, энергия ва алоқа, балки ахборотдан фойдаланиш имконияти, ташкилий қўллаб-қувватлаш, иштирокчилар ўртасидаги ишонч ва жамоанинг яратилган хизматни бошқариш қобилияти ҳам аҳамиятга эга. Ушбу йўналишда ННТлар инфратузилмавий чекловларни камайтириш, ташқи ресурсларни жалб қилиш, хизматларни бошқариш кўникмаларини шакллантириш ва шу орқали маҳаллий инвестиция муҳитининг айрим элементларини яхшилашга ёрдам беради.

МИСОЛ

Ўзбекистон: сув таъминоти маҳаллий инвестиция муҳитининг элементи сифатида

Ўзбекистонда «Taraqqiyot» аҳолининг турмуш шароитларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш республика маркази қишлоқ ҳудудларини ичимлик суви таъминотининг автоном ташкилотларини яратиш орқали ривожлантириш моделини амалга оширди. Бу ижтимоий соҳани ривожлантириш ҳамда жойлардаги иқтисодий шароитларни яхшилаш учун сезиларли натижа берди. Ишончли сув таъминотидан фойдаланиш имконияти хонадонлар харажатларини камайтиради, мактаблар, болалар боғчалари ва ижтимоий объектлар фаолиятини яхшилайди, қишлоқ аҳоли пунктларининг барқарорлигини оширади ва маҳаллий иқтисодий фаоллик учун янада башорат қилинадиган муҳит яратади. Натижада 170 мингдан ортиқ қишлоқ аҳолиси тоза ичимлик сувидан фойдаланиш имкониятига эга бўлди, 43 та марказлаштирилмаган сув таъминоти тизими қурилди ва 850 кмдан ортиқ сув қувурлари тармоғи ётқизилди. Айниқса, 33 та тизим маҳаллий ННТлар орқали жамоалар бошқарувига топширилгани муҳим бўлиб, бу инфратузилмавий натижани хизматни маҳаллий бошқаришнинг барқарор моделига айлантиради.

8.4. Маҳаллий иқтисодий фаоллик ва жамоаларни ривожлантириш

ННТлар жамоаларга эҳтиёжларни аниқлаш, қўшма ҳаракатларни ташкил этиш, маҳаллий ресурсларни бошқариш, молиялаштиришни жалб қилиш ва яратилган хизматларни қўллаб-қувватлашда ёрдам берганда маҳаллий иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшади. Бундай ҳисса, айниқса, иқтисодий фаоллик кўпинча заиф инфратузилма, ахборот етишмаслиги, хизматлардан фойдаланиш имкониятининг пастлиги ва қарор қабул қилиш жараёнларида аҳоли манфаатларининг чекланган даражада ифодаланиши билан чекланадиган қишлоқ, олис ва камроқ таъминланган ҳудудлар учун муҳимдир.

Ушбу йўналишда ННТлар маҳаллий ўзгаришларни ташкил этувчилар сифатида намоён бўлади. Улар аҳолининг тарқоқ эҳтиёжларини лойиҳаларга, аризаларга, дастурларга, шерикликларга ва амалий ечимларга айлантиришга ёрдам беради. Жамоалар даражасида ННТларнинг иқтисодий ҳиссаси амалий вазифаларни ҳал қилиш бўйича жамоавий салоҳиятни ривожлантириш билан боғлиқ: устувор йўналишларни аниқлаш, қўшма ҳаракатлар бўйича келишиб олиш, ресурсларни жалб қилиш, яратилган хизматларни бошқариш ва маҳаллий ҳокимият органлари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиш. Бундай ҳисса маҳаллий ривожланишнинг ташкилий асосини шакллантиради ва маҳаллий иқтисодий ташаббусларнинг барқарорлигини оширади.

МИСОЛ

Тожикистон: ФЖТларнинг минтақавий тармоқлари ва етиб бориш қийин бўлган жамоалар

Тожикистоннинг Хатлон вилояти, Суғд вилояти ва Тоғли Бадахшон автоном вилоятидаги ФЖТларнинг минтақавий тармоқлари ёрдам, билим ва амалий ёндашувларни етиб бориш қийин бўлган жамоаларга етказиш вазифасини бажаради. Уларнинг ҳиссаси шундан иборатки, халқаро ҳамкорлар ва маҳаллий жамоалар билан ишлаш давомида тўпланган тажриба миллий чора-тадбирларни амалга ошириш ва маҳаллий ривожланишни қўллаб-қувватлаш учун қўлланилади. Бундай тармоқлар, айниқса, хизматлардан фойдаланиш, ахборот олиш ва иқтисодий имкониятлар чекланган ҳудудларда экспертлик ва операцион ресурсларнинг йўқолишининг олдини олишга ёрдам беради.

МИСОЛ

Қирғизистон: маҳаллий ҳокимият органларига инвестиция муҳитини яхшилашда кўмаклашиш

Қирғизистонда ННТлар туман маъмуриятларига ҳудудларнинг инвестиция профиллари ва маркетинг маҳсулотларини, жумладан, ҳудудлар брендинги бўйича материалларни ишлаб чиқишда ёрдам беради, шунингдек, бизнес билан ҳамкорлик платформаларини яратади, маҳаллий ишлаб чиқарувчилар фестиваллари ва инвестиция форумларини ўтказишда. Қирғизистонда ННТлар маҳаллий инфратузилма ва хизматларни ривожлантиришда ҳам иштирок этади, кўпинча маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан шерикликда ишлайди. Бундай ташаббуслар иқтисодиётнинг алоҳида тармоқлари ва маҳаллий инфратузилма учун ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш, донорлик молиялаштиришини излаш ҳамда озиқ-овқат хавфсизлиги, хизматлар ва хўжалик фаолияти учун шароитлар билан боғлиқ лойиҳаларни амалий жиҳатдан амалга оширишни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда «Taraqqiyot» модели (юқорига қаранг) маҳаллий иқтисодий ривожланиш нафақат инфратузилмани қуриш, балки ушбу инфратузилмани самарали бошқариш жараёнларини институционал жиҳатдан мустаҳкамлаш билан ҳам боғлиқ эканини кўрсатади. Бу ҳолатда гап сув таъминоти тизимларини бошқариш топшириладиган маҳаллий ННТларни ташкил этиш ҳақида кетмоқда. Бу жамоаларнинг ташкилий мустақиллигини кучайтиради ва хизматни маҳаллий бошқариш амалиётини шакллантиради, бу эса турмуш сифати ҳамда қишлоқ ҳудудларининг иқтисодий шароитларини яхшилаш учун бевосита аҳамиятга эга.

8.5. Инновациялар ва иқтисодий самарага эга рақамли ечимлар

ННТлар учун инновационлик, аввало, муайян гуруҳ ёки ҳудуд эҳтиёжларига мос ечимларни тезроқ мослаштириш қобилияти сифатида муҳимдир. Давлат дастурлари одатда узоқ муддатли тайёргарликни, расмий тартиб-таомилларни ва маъмурий тизим орқали кенгайтиришни талаб қилади. ННТлар эса кичик форматдан бошлаши мумкин: пилот хизмат, ўқув курси, менторлик модели, рақамли восита, ишлаб чиқариш майдончаси ёки маҳаллий шерикликдан. Агар бундай амалиёт натижа кўрсатса, уни кенгайтириш ва янада кенгроқ қўллаш мумкин — давлат дастури, ижтимоий буюртма, бизнес билан шериклик, донорлик қўмағи ёки ташкилотнинг мустақил ривожланиши орқали. Минтақавий таҳлил мақсадлари учун ННТларнинг иқтисодий ривожланишга қўшаётган инновацион ҳиссасини шартли равишда тўрт турдаги ечимлар орқали кўриб чиқиш мумкин:

- ❁ бандлик ва кўникмалар соҳасидаги инновациялар – меҳнат бозорига чиқиш учун қўшимча қўллаб-қувватлаш талаб этиладиган ногиронлиги бўлган шахслар, аёллар, ёшлар ва бошқа гуруҳлар учун таълим, менторлик, касбга йўналтириш, IT-кўникмаларни ривожлантириш ва меҳнат интеграциясининг янги моделлари;
- ❁ тадбиркорлик ва ишлаб чиқариш моделларидаги инновациялар – ўзини ўзи банд қилиш, ижтимоий тадбиркорлик, кичик ишлаб чиқаришлар, сервис ташаббуслари ва стартапларни ташкил этишнинг янги усуллари, жумладан, таълим бериш, менторлик, жиҳозлар тақдим этиш, бозорга чиқишни кузатиб бориш ва иш ўринлари яратиш;
- ❁ технологик ва рақамли инновациялар – электрон тижорат, масофавий менторлик, рақамли саводхонлик, ассистив технологиялар, ёрдам кўрсатиш, мониторинг ва хизматларни мувофиқлаштириш учун рақамли воситалар;
- ❁ экологик ва ресурсларни тежовчи инновациялар – харажатларни камайтирадиган, ҳудудлар барқарорлигини оширадиган ва маҳаллий ривожланишнинг янги моделларини яратадиган «яшил» ечимлар, иқлим ўзгаришига мослашиш, энергия самарадорлиги ва ресурсларни тежаш амалиётлари.

Иқтисодий нуқтаи назардан бундай инновациялар яна бир нечта турдаги самараларни ҳам яратади. Биринчидан, улар стандарт меҳнат бозорига кириши қийинроқ бўлган инсонлар учун бандлик ва ўзини ўзи банд қилиш имкониятларини кенгайтиради. Иккинчидан, улар рақамли ва масофавий форматлар ҳисобига билимлар, хизматлар ва маслаҳатлардан фойдаланиш харажатларини камайтиради. Учинчидан, улар таълим, ишлаб чиқариш, ассистив технологиялар ва ижтимоий тадбиркорликни ўз ичига олган ҳолда ижтимоий хизматларни қўллаб-қувватлашнинг янада барқарор моделларига айлантиришга ёрдам беради. Тўртинчидан, агар улар ресурсларни тежаш, экологик ечимлар, умумий хизматларни бошқариш ёки маҳаллий компетенцияларни ривожлантириш билан боғлиқ бўлса, маҳаллий иқтисодий барқарорликни кучайтиради.

МИСОЛ

Қозоғистон: ITeachMe ва ITMlab — рақамли таълимдан инклюзив технологияларга ўтиш

Қозоғистонда ITeachMe жамоат фонди маҳаллий ташаббусдан ногиронлиги бўлган шахслар ва бошқа эҳтиёжманд гуруҳлар вакилларида рақамли компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган таълим платформасига айланди. Фонд дастурлари SMM, digital-маркетинг, график дизайн, копирайтинг, видеомонтаж ва рақамли коммуникацияларни қамраб олади, таълим жараёни эса касбий ва юмшоқ кўникмаларни уйғунлаштиради. Беш йиллик фаолият давомида платформа 1 500 нафардан ортиқ битирувчини тайёрлади, 35 тадан ортиқ таълим ва ижтимоий лойиҳани амалга оширди, битирувчиларнинг 90 фоизи эса ўқишни тугатгач иш билан таъминланди.

Кейинги босқич ITMlab — ассистив технологиялар инкубаторини ишга тушириш бўлди. У ишлаб чиқувчилар, дизайнерлар ва фойдаланувчиларни кўзи ожиз фойдаланувчилар учун «ақлли» кўзойнақлар, сенсорли интерфейслар ва бошқа рақамли ечимлар прототипларини яратиш мақсадида бирлаштирди. 2025- йилда ишлаб чиқувчиларнинг 10 та жамоаси лойиҳаларни ривожлантириш учун ҳар бирига 600 минг тенгеден (1 250 АҚШ доллари) грант олди, якуний тақдимотлар эса Astana Hub майдончасида ўтказилди. Ушбу мисол ННТлар инклюзия, рақамли кўникмалар, бандлик ва технологик тадбиркорликни қандай уйғунлаштириши мумкинлигини кўрсатади.

Қирғизистонда иқтисодий йўналишдаги ННТларнинг инновацион амалиётлари рақамли саводхонликни, электрон тижоратни, масофавий менторликни ва касбий таълимнинг янги шакллари ривожлантириш билан боғлиқ. Мисоллар қаторига кам таъминланган хонадонларни рақамли платформалардан фойдаланишга ўқитиш, жумладан меҳмон уйлари хизматларини Booking.com платформасига жойлаштириш; ҳудудлардаги тадбиркор аёлларни масофавий кузатиб бориш; ногиронлиги бўлган ёшларда IT-кўникмаларни ривожлантириш; тадбиркорлар ва маслаҳатчиларни минтақавий қўллаб-қувватлаш марказлари орқали ўқитиш киради. Бундай амалиётларнинг иқтисодий мазмуни бизнесни қўллаб-қувватлашнинг стандарт каналларидан фойдаланиши қийинроқ бўлган инсонлар ва ҳудудлар учун бозорлар, билимлар ва менторликдан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришдан иборат.

ХУЛОСА

ННТларнинг Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодий ривожланишига қўшаётган ҳиссаси бандлик, ўзини ўзи банд қилиш, тадбиркорлик, барқарор хизматлар, маҳаллий инфратузилма ва жамоаларнинг иқтисодий фаоллиги учун шароитлар яратиш орқали намоён бўлади. Бу ҳисса секторнинг институционал ҳиссасидан фарқ қилади: бу ерда ННТларнинг ўз ичидаги иш ўринлари ёки уларнинг солиқ тўловлари эмас, балки ташкилотлар фаолияти туфайли бенефициарлар, маҳаллий гуруҳлар, аҳолининг эҳтиёжманд тоифалари ва ҳудудларда юзага келадиган ўзгаришлар муҳим аҳамиятга эга.

Минтақавий амалиёт бундай ҳиссанинг бир нечта барқарор йўналишларини кўрсатади. Қирғизистонда ННТлар тадбиркорлик, молиявий ва рақамли кўникмаларни ривожлантиради, ўзини ўзи банд қилиш ва маҳаллий инфратузилмани қўллаб-қувватлайди. Қозоғистонда ижтимоий тадбиркорлик, ногиронлиги бўлган шахсларнинг меҳнат интеграцияси ва оғир ҳаётий вазиятга тушиб қолган аёллар учун иш ўринлари яратиш амалиётлари кўзга ташланади. Ўзбекистонда жамоатчилик бошқаруви ва жамоалар иштирокида қишлоқ сув таъминотини ривожлантириш кучли мисол ҳисобланади. Тожикистонда иқтисодий ҳисса ижтимоий тадбиркорлик, экспертлик ва етиб бориш қийин бўлган жамоалар билан ишлайдиган минтақавий тармоқлар орқали намоён бўлади. Туркманистонда даромад келтирувчи корхоналар ва ногиронлиги бўлган шахсларни иш билан таъминлашнинг ўқув-ишлаб чиқариш моделлари муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу турдаги ҳиссанинг асосий хусусияти шундан иборатки, унинг салмоқли қисми ННТ лойиҳаси доирасидан ташқарида юзага келади. Ташкилот таълим ўтказиши, хизмат яратишга ёрдам бериши, ижтимоий корхонани қўллаб-қувватлаши ёки сув таъминотини бошқаришни йўлга қўйиши мумкин, ammo асосий иқтисодий натижа кейинроқ — бандликда, даромадларда, харажатларнинг камайишида, хонадонлар барқарорлигида ва жамоаларнинг ривожланишга оид амалий вазифаларни мустақил ҳал қилиш қобилиятида намоён бўлади.

9. ННТларнинг ижтимоий ҳиссаси ва хизматлардан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш

Қўллаб инсонлар учун ННТларнинг фойдаси мустақил равишда ёки стандарт маъмурий тартиб-таомиллар орқали ҳал қилиш қийин бўлган вазиятда амалий ёрдам олиш имкониятидан бошланади. Бу оиладаги зўравонлик, ногиронлик, ҳужжатларнинг йўқлиги, қашшоқлик, миграция хавфи, ижтимоий яқкаланиш, оғир касаллик, ҳуқуқий ҳимоясизлик ёки оила ичидаги инқироз бўлиши мумкин. Бундай ҳолатларда ННТлар инсон эҳтиёжини қўллаб-қувватлаш олишнинг тушунарли йўлига айлантиришга ёрдам беради: дастлабки мурожаат ва маслаҳатдан тортиб хизматдан фойдаланиш, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш, ҳужжатларни тиклаш, реабилитация, инқирозли ёрдам ёки ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимига киритилишгача.

ННТларнинг ижтимоий роли, айниқса, муассасаларга нисбатан ишончсизлик, стигма, ахборотнинг етарли эмаслиги, хизматларнинг узоқлиги, оила аъзоларига қарамлик, ҳуқуқий саводхонликнинг пастлиги ёки мустақил равишда ёрдам сўраб мурожаат қилиш учун ресурслар етишмаслиги билан мураккаблашган гуруҳлар учун муҳим аҳамиятга эга. ННТлар инсоннинг ҳаётий вазиятига яқинроқ ишлайди ва кўпинча муаммони комплекс тарзда кўра олади: ҳуқуқий масалалар, психологик ҳолат, хавфсизлик, ҳужжатлар, даромад, уй-жой, соғлиқ, оиладаги муносабатлар ва давлат хизматларидан фойдаланиш имконияти.

9.1. Ижтимоий ёрдам ва ихтисослаштирилган хизматлар

ННТларнинг ижтимоий хизматлари индивидуал ёндашув, ишонч ва касбий ихтисослашувни талаб қиладиган эҳтиёжлар атрофида шаклланади. Бу уларни қабул қилувчиларнинг кенг доираси ва стандарт тартиб-таомилларга мўлжалланган оммавий дастурлардан ажратиб туради.

 ННТлар инсон ва ёрдам тизими ўртасида воситачи бўлиб хизмат қилади: ҳуқуқларни тушунтиради, ҳужжатларни расмийлаштиришга ёрдам беради, мурожаатларни кузатиб боради ва мутахассисларга йўналтиради.

ННТлар кўпинча инсонга битта хизмат эмас, балки ўзаро боғлиқ ҳаракатлар кетма-кетлиги зарур бўлган вазиятлар билан ишлайди: маслаҳат бериш, эҳтиёжларни баҳолаш, мутахассисга йўналтириш, давлат органларига мурожаат қилишда ёрдам бериш, оилани қўллаб-қувватлаш, реабилитация ёки кейинги алоқа.

Минтақа мамлакатларида ННТлар ижтимоий, реабилитацион, маслаҳат, таълим, тиббий-ижтимоий, психологик ва гуманитар хизматлар кўрсатади. Уларнинг роли, айниқса, қўшимча ҳамроҳликсиз стандарт хизмат расман мавжуд бўлса-да, амалда ундан фойдаланиш қийин бўлган гуруҳлар билан ишлашда яққол кўринади. Бундай ҳолатларда ННТлар инсон ва ёрдам тизими ўртасида воситачи сифатида ҳаракат қилади: ҳуқуқларни тушунтиради, ҳужжатларни расмийлаштиришга ёрдам беради, мурожаатни кузатиб боради, мутахассисларга йўналтиради, оила, жамоа ва давлат тузилмалари билан алоқани қўллаб-қувватлайди.

Ихтисослаштирилган хизматлар минтақанинг шундай ижтимоий соҳаларида пайдо бўладики, бу ерда одатий ёрдам тизими ҳар доим ҳам етарли даражада мослашувчанлик ёки тор ихтисослашган компетенцияга эга эмас. Бундай йўналишларга қуйидагилар киради:

- ❁ аутизми бўлган болаларга ёрдам бериш;
- ❁ ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш;
- ❁ зўравонликдан жабр кўрганлар учун инқирозли хизматлар;
- ❁ болалар уйлари битирувчиларини кузатиб бориш;
- ❁ хоспис беморларига ёрдам бериш;
- ❁ кам учрайдиган касалликларга чалинган инсонларни қўллаб-қувватлаш;
- ❁ кекса ёшдаги инсонлар учун хизматлар;
- ❁ мигрантларга ҳуқуқий ва психологик ёрдам кўрсатиш.

Ушбу йўналишларда ННТлар бенефициарлар ва уларнинг оилалари билан ҳар кунлик ишлаш жараёнида олинadиган амалий билимларни тўплайди.

ННТларнинг ижтимоий ёрдами давлат учун ҳам аҳамиятга эга, чунки у манзиллилик ва хизмат олувчи билан доимий мулоқотни талаб қиладиган хизматларга бўлган эҳтиёжнинг бир қисмини қоплайди. Бундай ёрдам инсон мураккаб тартиб-таомиллар, ахборот етишмаслиги ёки мурожаат қилишдан қўрқиш сабабли қўллаб-қувватлаш тизимидан ташқарида қолиб кетиши хавфини камайтиради. Оилалар ва жамоалар учун эса бу кўпинча барқарорликни тиклаш ва ижтимоий тарангликни камайтириш сари қўйилган биринчи қадамга айланади

МИСОЛ

Қирғизистон: ярим стационар ижтимоий хизматлар

Қирғизистонда ярим стационар ижтимоий хизматларнинг 72 фоизи нодавлат хизмат кўрсатувчилар томонидан тақдим этилади, уларнинг аксарияти ННТлар ҳисобланади. Бундай хизматларга ногиронлиги бўлган болалар учун ривожлантириш марказлари, инқироз марказлари, ижтимоий-тиббий ва ижтимоий-психологик хизматлар кўрсатиш марказлари, кекса ёшдаги инсонлар учун кундузги уйлар ва эҳтиёжманд гуруҳларни қўллаб-қувватлашнинг бошқа шакллари киради. Ушбу мисол ННТларнинг юқори ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ва хизмат олувчилар билан ишлашни янада мослашувчан ташкил этишни талаб қиладиган хизматларни кўрсатишдаги тизимли ролини намоён этади.

9.2. Эҳтиёжманд гуруҳларни қўллаб-қувватлаш ва фойдаланишдаги тўсиқларни камайтириш

Эҳтиёжмандлик қашшоқлик, ногиронлик, зўравонлик, ёш, миграция, ҳужжатларнинг мавжуд эмаслиги, ижтимоий стигма, олис ҳудудда яшаш ёки бошқа оила аъзоларига қарамлик билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бундай вазиятларда хизматнинг расман мавжудлиги ундан ҳақиқий фойдаланиш имкониятини кафолатламайди.

ННТлар инсон билан индивидуал ишлаш орқали ушбу тўсиқларни камайтиришга ёрдам беради ва бундай ёндашув, айниқса, муассасаларга бевосита мурожаат қилишга тайёр бўлмаган ёки муаммони ҳал қилишни қайси қадамдан бошлашни билмайдиган инсонлар учун муҳим аҳамиятга эга.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ ННТлар:

РИВОЖЛАНИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ, БОШҚАРУВ ВА БАРҚАРОРЛИК 2026 й.

ННТлар томонидан кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам кўпинча битта хизматни эмас, балки ҳаракатлар кетма-кетлигини ўз ичига олади ҳамда ваколатли давлат органлари билан яқин ҳамкорликда, белгиланган протоколлар ва давлат стандартларига риоя қилган ҳолда амалга оширилади: муаммони аниқлаш, маслаҳат бериш, ҳамроҳлик қилиш, манфаатларни ҳимоя қилиш, реабилитация ва такрорий қўллаб-қувватлаш.

Ҳаётий вазиятларнинг мураккаблиги ННТларнинг ролини, айниқса, яққол намоён қилади. Зўравонликни бошидан кечирган аёл бир вақтнинг ўзида бошпанага, ҳуқуқий ҳимояга, психологик ёрдамга, тиббий қўллаб-қувватлашга, болаларни ҳимоя қилишга ва даромад манбасини тиклашга муҳтож бўлиши мумкин. Ногиронлиги бўлган шахс реабилитацияга, муҳитни мослаштиришга, таълимдан фойдаланиш имкониятига, ҳуқуқий ҳимояга ҳамда оила ёки жамоа муносабатини ўзгартиришга муҳтож бўлиши мумкин. ННТлар ушбу элементларни изчил амалий ёрдамга бирлаштира олади.

МИСОЛ

Тожикистон: аёллар ва болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун рақамли воситаларни жорий этиш

Тожикистонда Жамоат бирлашмалари коалицияси Тожикистон Республикаси Ҳукумати ҳузуридаги Аёллар ва оила ишлари қўмитаси билан ҳамкорликда аёллар ва болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатларини рўйхатга олишнинг электрон тизимини ишлаб чиқди ва жорий қилди. Тизим миллий даражада жорий этилди; давлат хизматчилари ва ижтимоий ходимларнинг салмоқли қисми рақамли маълумотлар базаси билан ишлаш кўникмаларига ўқитилди. Шу тариқа. ННТлар нафақат жабрланганларга ёрдам кўрсатди, балки муаммони давлат томонидан мониторинг қилиш учун технологик асосни ҳам яратди.

Психологик ёрдам мустақил аҳамиятга эга, чунки кўплаб бенефициарлар ННТларга инқироз, қўрқув, саросима ёки узоқ давом этган эмоционал зўриқиш ҳолатида мурожаат қилади. Зўравонлик, эксплуатация, оилавий можаро, оғир касаллик, камситиш ёки ижтимоий яқкаланишни бошидан кечирган инсонлар учун бундай қўллаб-қувватлаш суҳбат учун хавфсиз муҳит яратади, жароҳатли тажриба оқибатларини камайтиришга ёрдам беради ва мустақил қарор қабул қилиш қобилиятини тиклайди. Ҳуқуқий, ижтимоий ва тиббий ёрдам билан биргаликда у қўллаб-қувватлашни янада тўлиқ қилади ҳамда инсоннинг инқироздан чиқиш эҳтимолини оширади.

Ўзбекистонда ННТлар аёллар, ногиронлиги бўлган шахслар, болалар, кам таъминланган оилалар ва ёрдамга муҳтож бошқа гуруҳларга ҳуқуқий ва психоижтимоий қўллаб-қувватлаш кўрсатади. Ногиронлик соҳасида бундай ташкилотлар хайрия ёндашувидан ҳуқуқларни ҳимоя қилишга, меҳнатдан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга, иш берувчилар билан ҳамкорлик қилишга ва ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамоат ҳаётида янада фаол иштирок этишига кўмаклашади.

МИСОЛ

Туркманистон: одам савдосига қарши кураш бўйича ишонч телефони

Туркманистонда «Ынам» жамоат бирлашмаси 15 йилдан ортиқ вақтдан бери одам савдосига қарши кураш бўйича ишонч телефонини юритиб келмоқда. Фаолияти давомида 10 мингдан ортиқ инсон маслаҳат олган. Ишонч телефони ахборот, ҳуқуқий ва маслаҳат ёрдамини уйғунлаштиради, эксплуатация хавфларини аниқлашга ва инсонларни кейинги қўллаб-қувватлашга йўналтиришга ёрдам беради. Ижтимоий ҳисса нуқтаи назаридан ушбу мисол шу жиҳатдан муҳимки, ННТлар ишонч ва тезкор муносабатни талаб қиладиган сезгир муаммо бўйича ёрдамдан фойдаланиш имкониятини таъминлайди.

МИСОЛ

Тожикистон: одам савдосига қарши кураш бўйича ишонч телефони

Тожикистонда 20 дан ортиқ ташкилотни бирлаштирган «Умед» тармоғининг фаолияти «олис қишлоқлар овози»ни одам савдосига қарши кураш бўйича Идоралараро ишчи гуруҳ фаолиятига интеграция қилиш имконини берди. Бу ердаги сифат жиҳатидан ўзгариш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва фуқаролик жамияти ўртасидаги ҳамкорликнинг кучайишида намоён бўлди, бу эса давлат ҳаракат режаларини трансформация қилиб, уларни мигрантларни эксплуатация қилиш хавфларининг олдини олиш соҳасида янада манзилли ва самарали қилди.

МИСОЛ

Ўзбекистон: IshPlus.uz платформаси орқали инклюзив иш билан таъминлаш

Sharoit Plus ННТси ногиронлиги бўлган шахсларнинг иқтисодий интеграциясини 2021 йилда ишга туширилган IshPlus.uz платформаси орқали ривожлантирмоқда. Платформа иш изловчиларга маслаҳат олиш, тайёргарликдан ўтиш ва иш топишга ёрдам беради, иш берувчиларга эса ходимларни танлаш ва инклюзив иш билан таъминлаш масалалари бўйича ҳамроҳлик хизматларини тақдим этади. Фақат дастлабки олти ой ичида ногиронлиги бўлган 130 нафардан ортиқ шахс иш билан таъминланган.

9.3. Инқирозли ва реабилитация хизматлари

Минтақадаги ННТларнинг инқирозли ва реабилитация хизматлари алоҳида аҳамиятга эга, чунки улар инсонга шошилиш, махфий ёки ихтисослаштирилган ёрдам зарур бўлган вазиятлар билан боғлиқ. Бу зўравонлик, одам савдоси, оилавий инқироз, ҳужжатларни йўқотиш, ногиронлик, оғир касаллик, қарамлик, қонун билан боғлиқ можаро, уйсизлик ёки шошилиш аралашув ва кейинги тикланиш талаб қиладиган бошқа вазият бўлиши мумкин. Инқирозли ёрдам юқори даражада сезгирлиги билан ажралиб туради. Бу ерда нафақат касбий компетенциялар, балки ишонч, хавфсизлик, тезкор алоқа қилиш имконияти, инсон билан ностандарт вазиятда ишлашга тайёрлик ва бир нечта турдаги ёрдамни мувофиқлаштириш қобилияти ҳам муҳимдир. ННТлар кўпинча инсон қўллаб-қувватлаш сўраб мурожаат қиладиган биринчи бўғинга айланади.

Реабилитация хизматлари узоқроқ муддатли истиқболга эга. Улар инсонга кўникмаларни, соғлиқни, мустақилликни, ижтимоий алоқаларни, таълим олиш, меҳнат қилиш ёки жамоа ҳаётида иштирок этиш қобилиятини тиклашга ёрдам беради. Ногиронлиги бўлган болалар, оғир касалликка чалинган инсонлар, зўравонликдан жабрланганлар ёки оғир ҳаётини вазиятга тушиб қолган инсонлар билан ишлашда реабилитация кўпинча доимий ҳамроҳлик қилишни, оиланинг иштирокини ва хизматни тикланиш жараёнидаги илгарилашга мос равишда мослаштириб боришни талаб қилади.

МИСОЛ

Ўзбекистон: зўравонликдан жабр кўрган аёлларга инқирозли ёрдам

Бибисора Арипова раҳбарлигидаги «Раҳмдиллик» ННТси Ўзбекистонда оиладаги зўравонликдан жабр кўрган аёллар учун ташкил этилган илк инқироз марказларидан бири бўлди. Марказ аёллар ва болалар учун мўлжалланган 4-ўриндан тахминан 50-ўрингача кенгайди, вақтинчалик бошпана, тиббий, психологик, ҳуқуқий ва ижтимоий ёрдам кўрсатади. 1000 нафардан ортиқ аёл реабилитациядан ўтди, жумладан, касб-ҳунарларга ўқитиш, ҳунармандчиликка ўргатиш ва ўзини ўзи банд қилишни қўллаб-қувватлаш хизматларини олди.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ ННТлар:

РИВОЖЛАНИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ, БОШҚАРУВ ВА БАРҚАРОРЛИК 2026 й.

ННТларнинг инқирозли ва реабилитация ишлари ижтимоий ҳимоя тизими учун ҳам аҳамиятга эга. Улар стандарт хизматлар билан етарлича қамраб олинмаган гуруҳларни аниқлаш, янада манзилли ёрдам моделларини синовдан ўтказиш ва давлатга қўллаб-қувватлашнинг қайси турлари узоқ муддатли молиялаштириш ёки институционал мустаҳкамлашга муҳтож эканини кўрсатиш имконини беради.

Қозоғистонда ННТлар маиший зўравонликдан жабр кўрганларга, оғир ҳаётий вазиятга тушиб қолган оилаларга, аутизми бўлган болаларга, болалар уйлари битирувчиларига, кекса ёшдаги инсонларга ва хоспис беморларига инқирозли ҳамда ихтисослаштирилган ёрдам кўрсатишда иштирок этади. Бундай хизматлар эҳтиёжларни индивидуал баҳолашни, фанлараро ёндашувни ва инсон ёки оила билан барқарор мулоқотни талаб қилади.

Туркменистонда жамоат ташкилотлари сурдотаржима, реабилитация ва ногиронлиги бўлган шахсларни меҳнатга мослаштириш хизматларини кўрсатади.

МИСОЛ

Қозоғистон: фуқаролик ҳамжиҳатлиги ва инқирозли вазиятларга жавоб қайтариш

«Кислород SOS» ташаббуси Тараз шаҳрида COVID-19 пандемияси даврида тиббий кислород танқислиги ва ёрдам тизимининг ортиқча юкланишига жавоб сифатида пайдо бўлди. Волонтерлар кислород баллонлари, дори-дармонлар ва озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб беришди, кекса ёшдаги инсонларни, ҳаракатланиш имконияти чекланган фуқароларни ва ўзини ўзи яқкалаштирган оилаларни қўллаб-қувватлашди. Пандемиянинг ўткир босқичидан кейин ташаббус жамоат бирлашмаси сифатида рўйхатдан ўтди ва ёрдамни Жамбил вилоятининг туманларига ҳам кенгайтирди. Ташкилот ногиронлиги бўлган шахслар, кам таъминланган оилалар, хусусий болалар уйларидаги болалар ва кекса ёшдаги фуқароларни қўллаб-қувватлайди, шунингдек, автомобиль йўлларидаги қишки бўронлар каби фавқулодда вазиятларда ҳам ёрдам кўрсатишда иштирок этади. Ушбу мисол ННТлар ва волонтерлик ташаббуслари маҳаллий ресурсларни тезкор сафарбар қилиши ва инқирозли шароитларда жамоаларнинг барқарорлигини ошириши мумкинлигини кўрсатади.

МИСОЛ

Қирғизистон: оиладаги зўравонликдан жабр кўрганлар учун инқироз марказлари

Қирғизистонда оилавий зўравонликдан жабрланган шахслар учун кризис марказларининг аксарияти ННТлар томонидан ташкил этилган ва фаолият юритади. Бундай марказлар вақтинчалик жойлаштириш, психологик ёрдам, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя олиш учун мурожаат қилишда ёрдам кўрсатади. Давлат ижтимоий буюртмаси механизми орқали давлат томонидан қўллаб-қувватлаш махфийлик ва жабрланганлар билан ихтисослаштирилган ишлашни талаб қиладиган соҳада ННТлар салоҳиятидан фойдаланиш имконини беради.

9.4. Бенефициарларнинг имкониятлари ва ҳаёт сифатидаги ўзгаришлар

ННТларнинг ижтимоий ҳиссаси инсон ёрдам олгандан кейин унинг ҳолатида юз берадиган ўзгаришлар билан боғлиқ: хавфсизликнинг тикланиши, ҳуқуқлардан фойдаланиш имконияти, соғлиқнинг яхшиланиши, яққаланишнинг камайиши, кўникмаларнинг пайдо бўлиши, мустақилликнинг ошиши, ижтимоий алоқаларнинг кенгайиши ва жамоа ҳаётида иштирок этиш.

Кўплаб бенефициарлар учун ННТлар ёрдами ҳаётий вазиятнинг барқарор ўзгаришига олиб борувчи «кириш нуқтаси»га айланади. Ҳуқуқий маслаҳат ҳужжатларни тиклашга ёки қонуний қўллаб-қувватлашни олишга олиб келиши мумкин. Психологик ёрдам инсонга инқироздан чиқишда ёрдам бериши мумкин. Реабилитация хизмати ногиронлиги бўлган бола ёки катта инсоннинг мустақиллигини ошириши мумкин. Таълим ва мунтазам қўллаб-қувватлаш бандлик, таълим ёки ижтимоий интеграция сари йўл очиши мумкин.

Бундай ўзгаришлар кўпинча босқичма-босқич шаклланади. Бир хизмат бутун муаммони камдан-кам ҳолларда ҳал қилади, аммо изчил ишлаш, ташкилотга бўлган ишонч ва давлат қўллаб-қувватлаш механизмлари билан боғлиқлик инсон ёки оиланинг ҳаёт йўналишини ўзгартириши мумкин. Шунинг учун ижтимоий ҳиссани баҳолаш кўрсатилган хизматлар ҳажмига эмас, балки ўзгаришлар сифатига ҳам эътибор қаратишни талаб қилади.

Умуман олганда, ННТларнинг ижтимоий ҳиссасини ягона кўрсаткичлар тўпламига келтириб бўлмайди, чунки хизматлар қамрови ҳар доим ҳам инсон ҳаётидаги ўзгаришлар чуқурлигини акс эттирмайди. Шунга қарамай, миқдорий кўрсаткичлар иш кўламини тушуниш учун муҳимдир: улар маслаҳат, хизмат ёки қўллаб-қувватлаш олган инсонлар сонини, яратилган сервислар, тайёрланган мутахассислар, волонтерлар, иш ўринлари ёки фаолият юритаётган марказлар сонини кўрсатади.

Минтақа мамлакатларида турли хил миқдорий маълумотлар мавжуд. Айрим кўрсаткичлар бенефициарларнинг бевосита қамровини акс эттирса, бошқалари хизмат кўрсатиш инфратузилмасини, яна бошқалари эса ёрдамнинг кадрлар ёки волонтерлик базасини ифодалайди. Бу маълумотлар ҳар доим ҳам мамлакатлар ўртасида таққосланавермайди, аммо улар ННТларнинг ижтимоий ҳиссаси амалий ва ўлчанадиган ифодага эга эканини тасдиқлайди.

ХУЛОСА

Марказий Осиё мамлакатларида ННТларнинг ижтимоий ҳиссаси инсонларнинг эҳтиёжмандлик, хавф-хатарлар, ҳуқуқларнинг бузилиши ёки қўллаб-қувватлаш учун мустақил мурожаат қилиш имкониятларининг чекланганлиги билан боғлиқ вазиятларда ёрдам, хизматлар ва ҳимоядан амалий фойдаланиш имкониятини таъминлаш орқали шаклланади. ННТлар инсонларга дастлабки муаммодан аниқ ечимгача бўлган йўлни босиб ўтишда ёрдам беради: маслаҳат, хизмат, ҳужжатлар, ҳимоя, реабилитация, хавфсиз жойлаштириш ёки ижтимоий ёрдам тизимига киритилиш.

Минтақавий амалиёт ННТларнинг ижтимоий ҳиссаси бир нечта барқарор хусусиятларга эга эканини кўрсатади. У манзиллидир, чунки инсоннинг муайян ҳаётий вазиятига йўналтирилган. У комплексдир, чунки ҳуқуқий, психологик, ижтимоий, реабилитацион ва маслаҳат ёрдамини бирлаштиради. У ишончга асосланган, чунки кўплаб бенефициарлар сезгир ва инқирозли вазиятларда қўллаб-қувватлаш сўраб мурожаат қилади. У қамров бўйича ўлчаниши мумкин, аммо унинг янада чуқурроқ натижалари инсонларнинг ҳаёт сифати, мустақиллиги ва ҳимояланганлигидаги ўзгаришлар билан боғлиқ.

ННТларнинг ижтимоий ҳиссасини янада кучайтириш учун барқарор молиялаштириш, ихтисослаштирилган хизматларни давлат тизимларида тан олиш, давлат ижтимоий буюртмасини ривожлантириш, натижаларни сифат жиҳатидан баҳолаш ва муваффақиятли моделларни ижтимоий сиёсат амалиётига янада тизимли равишда киритиш муҳим аҳамиятга эга.